Filozofická fakulta Univerzity Palackého

v Olomouci

katedra slavistiky

sekce ukrajinistiky

Kouzelné pohádky v česko-ukrajinském srovnání

Magic fair-tale in czech-ukraine comparison

Чарівні казки у чесько – українському порівнянні

Bakalářská práce

Vypracovala: Lucie Doleželová

Vedoucí práce: Mgr. Uljana Kholod, Ph.D.

Olomouc 2010

Velmi děkuji vedoucí práce Mgr. Uljaně Kholod Ph.D. za konzultace, za odborné rady a připomínky, které mi během psaní bakalářské práce poskytla. Za trpělivost, laskavost a podporu, kterou při mém psaní projevila. Také děkuji knihovně Lvovské národní Univerzity Ivana Franka za poskytnutí materiálů. A děkuji své mamince a příteli za podporu.

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a uvedla všechny použité prameny.

V Olomouci 10. 5. 2010

Obsah

0. Úvod **5**
1. Historie pohádek **6**
1.1 Sbírání pohádek na Ukrajině 7
1.2 Sbírání pohádek u nás 9
2. Teorie vzniku pohádek **10**
3. Uvedení do pohádek **11**
3.1 Stavba pohádek 12
3.2 Zvířecí pohádky 13
3.3 Pohádky ze života 14
3.4. Kouzelné pohádky 15
3.4.1 Postavy kouzelných pohádek 16
4. Srovnání českých a ukrajinských pohádek **20**
5. Postavy pohádek **21**
5.1 Zlotvůrci 21
5.1.1 Drak / Zmij 22
5.1.2 Zlé čarodějnice a babky, zlý čarodějové a černokněžníci 27
5.1.3 Obři 32
5.1.4 Podvodníci 34
5.1.5 Starší bratři 35
5.1.6 Králové, caři, knížata 36
5.2 Hrdinové 37
5.2.1 „hloupí“ Honzové a „hloupí“ Ivanové 37
5.2.2 Nejmladší synové 38
5.2.3 Sestry 39
5.3 Pomocníci hrdinů 40
5.3.1 Zvířata 40
5.3.2 Čarodějové a čarodějnice a různí dědové a babičky 44
5.3.3 Ostatní pomocníci 45
5.4 Ostatní pohádkové jevy 46
6. Závěr **48**

0. Úvod

Jak nejjednodušeji a přitom výstižně definovat pohádku? Pohádka je prozaický žánr lidové slovesnosti a typický pro ni je souboj dobra se zlem, ve kterém dobro vítězí. Je pokladnicí národní moudrosti. Děj pohádek není svázaný s žádnou konkrétní historickou událostí, proto se čas, místo děje, charaktery postav a sociální prostředí v pohádkách určují jen rámcově, stereotypně (byl/žil jednou jeden, za sedmero horami, a jestli nezemřeli, žijí dodnes,…). [1]

Ve své práci se budu zabývat převážně srovnáním ukrajinských a českých pohádek. Chtěla bych dokázat jejich shodnost. Na materiálu se pokusím dokázat, že pohádky těchto dvou uvedených národů jsou si velmi podobné, s trochou nadsázky si troufám tvrdit, že i stejné. Svou analýzu vymezím pouze na kouzelné pohádky, neboť svým obsahem, výběrem postav a dějem jsou mi nejsympatičtější a řekla bych, že i čtenější a oblíbenější než ostatní dva typy. Abych vůbec mohla srovnávat ukrajinské a české kouzelné pohádky, musím nejdříve vytřídit kouzelné pohádky české. Provedu to analogicky k ukrajinským pohádkám, podle „návodu“ V. Proppa, který je obsažen v jeho díle *Morfologie pohádky*. Základnu teoretické části jsem postavila především na knize Lidie Dunajevské *Ukrajins´ka narodná kazka*,[2] již zmíněného V. J. Proppa *Morfologie pohádky* a na knize Hany Šmahelové *Návraty a proměny*.

Důvod, proč se chci zabývat ve své práci právě pohádkami, je ten, že pohádky, ať už si to uvědomujeme nebo ne, na nás měly v našem dětství neuvěřitelný vliv. A to jak estetický, tak především výchovný. Každý v jakémkoli věku se k pohádkám rád vrací, protože v nich nachází stará, ale pořád platná moudra, jsou v nich uloženy stopy národní tradice a jsou tak kouzelné, že není možno je chápat jen jako součást folkloru. Při svém bádání jsem nenarazila u nás na českou literaturu zabývající se konkrétně kouzelnými pohádkami. Zdá se mi, že oblast badatelská a terminologická u pohádek jaksi pokulhává, a to bylo jedním z důvodů, proč jsem se rozhodla toto téma zpracovat. Dalším byl fakt, že jsem nenašla mnoho českých autorů, kteří by se zabývali vyloženě ukrajinskou pohádkou či jejím srovnáním s českou.

Teoretická část bude zaměřena převážně na ukrajinské pohádky, neboť ty mě zajímají o něco více, a proto teorie bude patřit především jim. Dále teorii věnuji historii pohádek (jak

[1] Vlašín, Š.: Slovník literární teorie. Praha 1984, Československý spisovatel, s. 465.
[2] Všechny názvy jsou transliterovány dle tabulky prof. Anderše z knihy *Ukrajinština vážně i vesele*: Лідія Дунаєвська *Українська народна казка*.

českých tak ukrajinských), různým teoriím o vzniku pohádek, neboť to je pro další srovnávání důležité a v neposlední řadě ji věnuji charakteristikám jednotlivých typů pohádek.

V praktické části se pak teorii ukrajinských pohádek pokusím analogicky převést i na české. Srovnání bude zaměřené především na pohádkové bytosti. Okrajově bych se pak zaměřila na ostatní pohádkové jevy (prostředí pohádek, fráze pohádek).

V bakalářské práci ještě bylo potřeba vyřešit problém s azbukou. Proto jsem se rozhodla, že ukrajinské názvy v textu přepíši pomocí transliterace a v poznámce pod čarou je uvedu v původní podobě. Budu to praktikovat jak u knih, sborníků, tak i autorů či termínů. Také jsem, z důvodu nedostatečné (z mého hlediska spíše nepřesné a zavádějící) terminologie použila okazionalizmy, nebo jen známým slovům přiřadila jiný význam. Pokud se něco podobného v práci objeví, budou tato slova či termíny opatřeny vysvětlivkou. Pohádka je dnes zkoumána pedagogy, psychology především proto, že je jedním z takových žánrů, který morálně vychovává děti a rozvíjí jejich tvůrčí rozhled.

1. Historie pohádek

Svérázným žánrem národní slovesnosti je pohádka, která zaujímá důležité místo folkloru všech světových národů. Jsou do ní uloženy očekávání a naděje národu. Najdeme zde vliv různých historických epoch, od prvobytných společností až po současnost. Důležité je vědět, že pohádka jako literární žánr tady není odjakživa. Své místo v literatuře si musela vydobýt a nebyl to krátký proces. Nejstarší písemný záznam zachycující pohádkovou látku pochází už z 13. století PNL a jedná se o egyptský papyrus a pohádku *O dvou bratřích*, ze které mnoho motivů přešlo do ústní slovesnosti mnoha evropských národů.[3] Početnější stopy zanechala pohádka v antické literatuře. S lidovou ústní tradicí jsou spojeny například Ezopovy bajky. Pohádkové látky se objevují hojně i ve středověku, a to především v hrdinské epice (pohádkové motivy a postavy najdeme v cyklu pověstí *O králi Artušovi* nebo v ruských bylinách).

Nicméně pohádka jako taková neměla až do 18. století významnější roli v literatuře. V 18. století se podstatně rozšířila literární produkce. Především romantikové čerpali z pohádek estetické a mravní hodnoty, a zároveň právě romantici mají velkou účast na jejím rozvoji, protože pohádku navíc povýšili na doklad starobylé kulturní a dějinné tradice národa. Čestné místo v tomto období patří ale především sběratelům a vydavatelům lidových látek.

[3] Šmahelová, H.: Návraty a proměny. Albatros, Praha 1989, s. 9 – 47

Velký význam měla v tomto směru první evropská sbírka lidových pohádek od bratří Grimmů *Kinder-und Hausmärchen* (1812), která vyšla v Německu. Prvním slovanským sběratelem a vydavatelem lidových pohádek je Vuk Štefanovič Karadžič – znalec srbského folkloru. Dalším zvučným jménem tohoto období je Alexandr Nikolajevič Afanasjev, sběratel ruských lidových pohádek (*Narodnye russkie skazki*). I jemu jako mnoha dalším byla inspirací sbírka bratří Grimmů.[4] Podstatné a důležité v jeho sbírkách bylo, že zásahy do textů prováděl jen sporadicky a většinou pouze na stylistické rovině. V Polsku do 19. století nevzniklo žádné významnější dílo, až ve 2. polovině 19. století ukázalo dílo Oskara Kolberga bohatství polské lidové kultury. Zvláštní je, že všichni sběratele tohoto období začínali velice podobně, a to nejdříve zájmem o lidové písně a až později si v jejich bádání našla místo i pohádka.

1.1 Sbírání pohádek na Ukrajině

Sbírání a publikování pohádek se na Ukrajině rozšířilo především ve 2. polovině 19. století. Samostatně se ukrajinské pohádky tiskly v různých sbornících, almanaších a periodikách. Zvláštní pozornost se pohádkám věnovala zhruba v období rozvoje romantizmu (tedy v prvním desetiletí 19. století). Ve 30. letech 19. století se objevují první publikace národních pohádek. Několik pohádek otištěných I. Sreznevs´kym[5] se objevuje v almanachu *Halateja*[6] (1839). Roku 1843 publikuje M. Kostomarov dvě pohádky v *Molodku*[7] (1847). V almanachu *Vinok rusinam na obžinky* publikuje 16 pohádek I. Holovac´kyj. V 70. letech vyšla sedmidílná kniha P. Čubins´koho *Praci etnohrafično – statičnoji ekspediciji v Zachidno – Rus´kyj kraj*[8]. V 90. letech pak zvláštního rozvoje nabylo zkoumání pohádek v zemích západní Ukrajiny.[9] V této době vyšel Ivanem Frankem uspořádaný a vytisknutý sborník *Halic´ky narodni kazky* O. Rozdol´s´koho[10].

Významnou osobnost při zkoumání pohádky představuje V. Miller, zakladatel ruské historické školy. Ten rozdělil pohádky do tří skupin: 1) kouzelné pohádky 2) zvířecí pohádky 3) pohádky ze života. Velký význam pro zkoumání pohádek měla jeho stať *Vsesvitňa kazka v kul´turno – istoričnomu vidnošeni*[11] (1893). Dělením pohádek se zabýval ještě například W.

[4] Šmahelová, H.: Návraty a proměny. Albatros, Praha 1989, s. 9 – 47
[5] І. Срезневський
[6] Галатея
[7] М. Котомаров, Молодку
[8] Вінок русинам на обжинки, І. Головацький, П. Чубинського «Праці етнографічно – статичної експедиції в Західно – Руський край
[9] Дунаєвська, Л.Ф.: Українська народна казка. Київ 2006, s. 126
[10] «Галицькі народні казки» О. Роздольського
[11] Всесвітня казка в культурно-історичному відношені

Wundt, R. M. Volkov a jiní. Tato terminologie postrádá jednotu, to co Miller označuje pojmem kouzelná pohádka, to I. Ručenko, P. Čubinc´kyj, I. Manžura a B. Hrinčenka[12] nazývají jako mytologická. Za Sovětského svazu se místo kouzelná pohádka používal termín hrdinsko-fantastická. Toto označení ale může znamenat jak legendu, mýtus, tak i pověst. Na západě se místo termínu pohádka o zvířatech užívá termínu bajka.

I v české terminologii chybí jednota. Co se týče české terminologie, a především rozdělení české pohádky na typy, s tím u nás nejsem moc spokojená. Při svém bádání jsem nenarazila na žádnou takovou knihu, jakou je například kniha Lidie Dunajevské, která se na všech stranách věnuje pohádce, přesněji jednotlivým typům pohádky, ani na takovou knihu, jakou je *Morfologie pohádek* od Vladimíra Proppa, kde se autor plně věnuje jednomu z typů pohádek. Ano, pohádkami se sice zabývalo mnoho známých jmen, ale u nás máme spíše „pohádkáře“ než badatele. Například v knize *Nejstarší české pohádky* v úvodu Karel Dvořák píše: “…tato klasifikace, pohádkový žánr místo rodu, který se dále dělí na druhy. Patří k nim kromě pohádky kouzelné (fantastické), jež představuje pohádku v užším, vlastním smyslu slova a jež nejenom rozhodnou měrou ovlivnila populární představu o pohádce vůbec, nýbrž se odjakživa těšila také pozornosti badatelské, tyto další: pohádky o zvířatech, pohádky legendární a novelistické (bytové), pohádky o hloupých čertech a obrech, dále vůbec o hlupácích, konečně pak humorné a kumulativní (řetězové) ... (Nejstarší české pohádky, 2001:10)“ . Podobné, i když ne to samé rozdělení najdeme v knize *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury*, kde jsem se dočetla, že podle Stitha Thompsona (The type of the folklate, 1961) jsou pohádky rozděleny na: pohádky o zvířatech, kouzelné, legendární, novelistické, pohádky o hloupých čertech a humorné pohádky). Genčiová ve své knize *Literatura pro děti a mládež* zase uvádí rozdělení lidových pohádek na zvířecí, kouzelnou a novelistickou, která má ještě odnož pohádku anekdotickou = žertovnou. Ani jedno z rozdělení mi nepřipadne moc přesné. Samozřejmě tato rozdělení nekritizuji, ale více mi vyhovuje rozdělení pohádek na zvířecí, kouzelnou a o životě, protože se domnívám, že humorná může být např. pohádka o čertech a hlupácích nebo pohádka novelistická může být zároveň o zvířatech.

Proto budu raději používat rozdělení pohádek na tři typy podle V. Millera. Toto rozdělení se mi jeví jako výstižnější a hlavně i stručnější a pro mou práci dostačující. V české pohádkové terminologii jsem při svém bádání nenarazila na žádné takové rozdělení.

[12] І. Рудченко, П. Чубинцький, І. Манжура а Б. Грінченка

1.2 Sbírání pohádek u nás

Sbírání a publikování pohádek se u nás rozšířilo skoro ve stejné době jako na Ukrajině, a to tedy hlavně v období romantizmu a nejzvučnější jména zde představují Karel Jaromír Erben a Božena Němcová. Ale pohádky se objevovaly daleko dříve. Nejstarší doklady české literární pohádky spadají už do 14. století, kde se objevují v Klaretově *Exemplariu* a *Astronomiariu*. Pohádkové látky známé především z pozdějších zpracování (Tři zlaté vlasy děda Vševěda) nalezneme ve středověkém sborníku exempel a bajek *Gesta Romanorum*, které pochází z první poloviny 15. století.[13] Zhruba od 15. do 18. století nebyly zábavné žánry rozlišovány, a tak pohádkové syžety nacházíme ve sbírkách exempel, bajek, legend, hádanek, satir, apod.

Průkopníkem vědeckého bádání českého folkloru je až Karel Jaromír Erben, který ve svém bádání navazuje na svého předchůdce Jakuba Malého. Ten je považován za prvního sběratele a vydavatele pohádek. Jeho *Národní české pohádky a pověsti* byly vydány již v roce 1838 (tedy skoro stejný rok jako v případě vydání ukrajinských pohádek). Co bylo na Malého „pohádkovém díle“ negativní, bylo, že se nedržel lidového původu pohádek a velmi neuměle texty upravoval (na rozdíl od Erbena). Erben navíc soustavně studoval národopis a folklor, napsal několik bájeslovných studií, v letech 1842 – 1845 publikoval nejprve *Písně národní v Čechách* (jak jsem v úvodu psala, většina folkloristů se z počátku zaobírala více písněmi než pohádkami) a v roce 1864 napsal monumentální dílo – *Prostonárodní české písně a říkadla*. U pohádek postupoval metodou klasické adaptace, což byl velmi pozitivní přístup. Pohádky vycházely i v časopisech. Ve 40. letech vyšly v České včele Erbenem přepracované dvě pohádky (*O třech přadlenách*, *Dobře tak, že je smrt na světě*). Později pak ještě vyšly pohádky *Dlouhý, Široký a Bystrozraký*, *Pták Ohnivák a liška Ryška*, *Zlatovláska* a *Tři zlaté vlasy děda Vševěda*, které se staly literárními skvosty a naplňují zároveň mytologické poselství pohádek.

Od 40. let 19. století se také objevují první folkloristické sbírky na Moravě, a to zásluhou Františka Sušila, Matěje Mikšíčka (*Pohádky a pověsti moravského lidu*) a Beneše Metoda Kuldy (*Moravské národní pohádky, pověsti, obyčeje a pověry*). Sbírka posledního z uvedených autorů patří vedle sbírek B. Němcové k jedněm z nejrozšířenějších. Obsahuje celkem 125 čísel. V 70. letech 19. století pak české pohádky vydávala především *Pohádková komise literárního spolku Slavia*. Na konci 19. století jsou v tomto směru významná dvě jména, a to Jiří Polívka a Václav Tille, kteří se zasloužili o sběr pohádek a srovnávací

[13] Dovřák, K.: Nejstarší české pohádky. Argo, Praha 2001, s. 9 – 19.

metodou přičlenili naše pohádkové texty do širokého proudu světového folkloristického bádání. Mezi poslední sběratele folkloru patří Josef Štefan Kubín (*Povídky kladenské*). Z odborného zájmu o folklor vzešly i adaptace lidových pohádek Jiřího Horáka (*Český Honza*, *Čarodějná mošna*). Zajímavým u tohoto autora je i zájem o ukrajinský a běloruský folklor (*Ukrajinské lidové pohádky,* 1950).

2. Teorie vzniku pohádek

Existují různé teorie o tom, jak pohádky vznikaly. Některý badatel zastává názor, že všechny pochází z jednoho nějakého společného „prapramene“, jiný tvrdí, že pohádky a mýty se stěhují od národa k národu. Přijde mi důležité tyto teorie vzniku zmínit z hlediska mého bádání, ale pokud se to projeví jako nedůležité, určitě bude alespoň zajímavé, dozvědět se, jaké teorie vzniku existují.

Mezi pohádkami různých národů (po celém světě) se objevují velice podobné postavy, motivy či předměty. Tyto motivy spojené v ucelené vyprávění pak vytvářejí osnovu. Pohádky, které se v motivech shodují, tvoří varianty základní osnovy. Teoriemi vzniku pohádek se zabývá srovnávací folkloristika, která rozlišuje čtyři typy: mytologickou, antropologickou, migrační a historicko-geografickou.

V čele všech stojí teorie *mytologická*. Do této teorie patří především bratři Grimmové, kteří díky hlubokým znalostem staré německé literatury, jazyka a mytologie, položili základy vědeckému pohádkoslovnému bádání a adaptaci lidových pohádek, které považovali za pozůstatky starých indoevropských mýtů. V duchu mytologické teorie sbírali a vydávali pohádky i Karel Jaromír Erben, Alexandr Nikolajevič Afanasjev nebo Vuk Stefanović Karadžič

Podle teorie *antropologické* (tzv. školy antropologické) čerpala lidová pohádka dějové osnovy a základní představy o postavách a situacích z primitivních náboženských rituálů, výročních a animistických kultů, uctívání zemřelých předků.

Badatelé vyznávající *migrační* teorii vzniku pohádek jsou přesvědčeni, že pohádky (pověsti, mýty, písně, balady) se stěhují od národa k národu a každé nové prostředí je formuje specificky. Čelným představitelem této teorie byl Theodor Benfrey. Ten za pravlast pohádek považoval buddhistickou Indii.

Poslední zmíněnou teorií je finská teorie *historicko-geografická*. Ta již zmíněnou pohádkovou pravlast rozšiřuje i na oblasti jiných národů (např. na Egypt). U každé pohádky hledají zastánci této teorie původ a směr jejího rozšíření.

3. Uvedení do pohádek

Když zaslechneme slovo „pohádka“ nebo „pohádkový“, v představách náhle povstane tajemný a překrásný svět, kde pravda, rozum a dobro vítězí nad křivdou, hloupostí a zlem. Stále ještě není přesně známo, co je v pohádkách reálné, a co je jen výplodem fantazie. Jedni čtenáři říkají, že pohádky jsou skrz na skrz záležitostí fantastickou, druzí připouštějí jejich možnou částečnou realističnost, a třetí jsou přesvědčení, že základ pohádek leží ve skutečných událostech.

A co to vlastně pohádka je a jaké jsou její základní rysy? Jak už bylo výše zmíněno, pohádka je epický žánr národní slovesnosti, který zachycuje představy prvobytných lidí o okolním světě. Pohádky mají jasnou kompozici, s jasnou kolizí, v jejíž podstatě spočívá souboj dobra se zlem, který končí vítězstvím dobra nad zlem. V pohádkách jsou prostor a čas svérázně zobrazeni. Hrdinové putují po cestách 3, 5, 7, 9, 12 let, ale domů se vrací vždy stejní, jako když odcházeli. I prostor je v pohádkách relativní. Pohádkové postavy disponují jen základními charakteristickými rysy.[14] Hlavní obrazy jsou vždy antagonistické: jedna postava představuje čisté dobro, krásné ničím nepošpiněné a druhá je ztělesněním zla, nestvůrnosti, necitelnosti, ošklivosti. Tradičním, a to především v ukrajinské terminologii, je rozdělení pohádek na tři typy: pohádky o zvířatech, pohádky kouzelné a pohádky ze života.[15]

Národní pohádky patří k nejrozšířenějšímu druhu národní tvorby, nesou v sobě životní pravdy, hlubokou národní moudrost. Co si tedy představit pod pojmem „národní pohádka“? Národní pohádky, jsou takové pohádky, které je možné podle jistých rysů a znaků přiřadit k určitému národu. M. Novykov[16] tvrdí, že národní specifika pohádek se projeví ve stylu, v popisu světa kolem nás, v popisu přírody, ve způsobu popisu hrdiny[17]. Hlavním tématem národní pohádky je představení člověka jako osobnosti, jeho boj proti silám, které překáží jeho harmonickému vývoji, při vytvoření takových podmínek společenského života, při kterých by mohl představit své nadání, cítit se volným a šťastným. Mezi hlavní aspekty národní pohádky zkoumané folkloristy patří zkoumání historie žánru pohádky, jejího ideo-tematického obsahu, fungování tradičních motivů v syžetu pohádky, vzájemných vlivů pohádky s jinými žánry, zákonitostí její výstavby; žánrová klasifikace a určení specifických rysů každé skupiny, analýza syžetu a poetiky, syžetová variantnost, analýza postav, odhalení

[14] Радишевська, М.: Новий довідник. Казка, Київ 2008, с. 447 – 463.
[15] Казки про тварин, чарівні (фантастичні), соціально-побутові (реалістичні).
[16] М. Новиков
[17] Дунаєвська, Л.: Українська народна казка. Київ 1992, с. 95

zákonitostí textových změn, zkoumání tvůrčí metody pohádkáře[18]. Těmito aspekty se zabývali především H. Suchobrus, P. Lintur, I. Berezovs´kyj, O. Dej, V. Juzvenko, O. Bipščyna, I. Chlanta, L. Dunajevs´ka[19] aj.

3.1 Stavba pohádek

Národní pohádky se vyznačují srozumitelným, většinou dramatizovaným syžetem. Dynamický, prudký rozvoj událostí v pohádce je podmíněn životními konflikty, které odkrývají typické rysy postav, určuje se jejich rozmístění a kontrastné seskupování. Syžet národní pohádky vymezuje hlavní specifika její kompozice. Pohádka nemá jen jediné kompoziční schéma, přesto nejtypičtější kompozicí je taková, která se skládá z expozice, zápletky a končí rozuzlením.

Expozice neboli začátek pohádky je jejím důležitým elementem. Uvádí čtenáře do pohádky, do její problematiky. Odhaluje nám místo děje, okolnosti, za jakých se bude děj dále rozvíjet. Někdy nám expozice podá předběžné informace o postavách, ukazuje některé jejich rysy, které ve velké míře určují a motivují jejich další chování. Zvýrazňuje sociálně-společenskou charakteristiku jednajících osob.

Po expozici následuje zápletka. Představuje tu část pohádky, kde se začíná rozvíjet děj. Zde dojde ke vzniku konfliktu mezi postavami. Představuje tedy rozvoj syžetu pohádky. Většinou je založená na souboji hrdiny s jeho protivníkem. Na rozdíl od expozice, kde dominuje obyčejné vyprávění, v zápletce převažují dialogy. Typická zápletka je například v pohádce „Dva braty“ – in «Ukrajins´ki narodni kazky, lehendy, anekdoty»[20]. Postavy se dostávají do konfliktu a hrozí mezi nimi souboj.

Zápletka směřuje k vyvrcholení a následnému rozuzlení děje. Ideovým a obsahovým centrem pohádky je neobyčejně dramatická kulminace konfrontací protilehlých sil, moment nejvyššího napětí v rozvoji děje. Kulminace značnou mírou podmiňuje rozuzlení, ve kterém se rozhodne o osudu postav. Drtivá většina pohádek končí šťastně, oslavou pozitivních hrdinů a porážkou zlých sil.

Národní specifičnost kouzelných pohádek je podmíněna především jejich ideo-tematickou a uměleckou složkou, specifikou uměleckého rozvoje postav a historickou podmíněností stálých obrazů (kozák Mamaruha, Ivan Holik, Čabanec, mistr Ivánek), vlivem národní symboliky a obřadů na styl.

---

[18] Казкар – člověk zabývající se pohádkou, ten kdo ji zkoumá, studuje apod.
[19] Г. Сухобрус, П. Лінтур, І. Березовський, О. Дей, В. Юзвенко, О Бірщина, І. Хланта, Л. Дунаєвська
[20] „Два брати“ – ін «Українські народні казки, легенди, анекдоти»

Pohádka je natolik rozmanitá a bohatá, že všechny její podoby nelze studovat jako jeden celek a u všech národů současně. Materiál je třeba vymezit. Jak už jsem psala v Úvodu, pohádky se rozdělují do tří skupin. Přestože někteří teoretici s tímto rozdělením nesouhlasí, a zdá se jim nepřesné nebo zavádějící, já se s tímto rozdělením spokojím, protože tato práce není založena na hledání nových, výstižnějších definic a termínů, ale na komparatistice. Pro každou tuto skupinu jsou typické určité rysy, kterými se od sebe vzájemně odlišují.

3.2 Zvířecí pohádky

Charakteristickou skupinu v žánru pohádek tvoří zvířecí pohádky (tzv. zvířecí epos). Zvířecími pohádkami se zabývali především folkloristé a kulturní činitelé jako J. Holovac´kyj, P. Kuliš, I. Rudčenko, P.Čubins´kyj, I. Manžura[21] a mnoho dalších. Za Sovětského svazu se zvířecí pohádky tiskly v mnoha sbornících. Velkou zásluhu o tento žánr měl I. Berezovs´kyj se svou knihou *Kazky pro tvaryny*[22]. Velkým přínosem byla předmluva k tomuto sborníku. Detailně v ní analyzoval historii sbírání a vydávání zvířecích pohádek. Analýze podrobil také nejtypičtější motivy a genezi ustálených obrazů. Při objasňování pramenů a evolučních obrazů zvířecích pohádek v jejich historickém vývoji nesmíme opomíjet význam starodávných mýtických představ, nezapomínat na stopy pozdějších kulturních vlivů, které měly za následkem citelné, často zásadních změny a přehodnocení dávných obrazů a syžetů. Jedním z nejdůležitějších pramenů převážné většiny obrazů nejstarších pohádek je především místní tradice, nejstarší, zejména totemické představy a náboženské vyznání lidí. Předmluvu je možné pokládat do jisté míry za zevšeobecnění toho, co bylo ve zvířecích pohádkách různými badateli do té doby vyzkoumáno.

Ukrajinské národní pohádky o zvířatech, stejně jako pohádky jiných národů, v sobě zachovaly stopy různých epoch. Je možné v jejich rámci vydělit faktory, které určují styl tohoto žánru. Prvním faktorem je alegoričnost (nebo sociální alegoričnost) a satirické ladění, druhým je funkce poučná. V ukrajinských národních pohádkách alegorie často přerůstá v sociální alegorii. Ve zvířecí pohádky se odrážejí sociální a existenciální problémy. Ideou pohádky je odkrytí společenských a životních nedostatků (myšleno ve smyslu chyb, vad) lidského života, vyslovené ale alegoricky. Jestliže legenda nebo mýt komentují daná fakta, pak zvířecí pohádky je podrobují kritické analýze. Stanovují pevné morální ohodnocení toho nebo jiného činu postavy. Ve zvířecích pohádkách jsou hlavními protagonisty zvířata, kterým

[21] Я. Головацький, П. Куліш, І. Рудченко, П. Чубинський, І. Манжура,
[22] Казки про тварини

jsou přisuzovány různé lidské vlastnosti. Většinou v nich zvířata jednají jako lidé, a proto nezřídka působí alegoricky nebo mravoučně, což je sbližuje s bajkou. Na rozdíl od kouzelných pohádek, kde zvířata plní vedlejší funkce, ve zvířecích plní ty hlavní. V těchto pohádkách jsou obsaženy všechny tři kategorie postav, jak je rozdělila Dunajevská, ale na rozdíl od kouzelných pohádek, které obsahují převážně hrdiny, ve zvířecích pohádkách jsou to zlotvůrci. Nejčastějšími postavami těchto pohádek jsou: chytrá liška, nenasytný dravec-smolař a hlupák vlk, medvěd, naivní zajíc. Velké místo zaujímá i divoká zvěř, jako například: divočák, veverka, ježek, atd.

Nejrozšířenějším obrazem v těchto pohádkách je obraz vlka a svědčí to o velké úctě k tomuto zvířeti u východoslovanských národů. Přání pradávných lidí vládnout takovou silou jako vlk, uchránit se, zplodilo mnoho epických děl o vlkodlacích.

3.3 Pohádky ze života

Dalším typem jsou pohádky ze života. V ukrajinském pohádkovém fondu zastupují největší a nejzajímavější skupinu pro zkoumání. Přestože se pohádky o životě v různých folklorních sbornících vydávají ustavičně od konce 18. století, nestaly se tyto pohádky předmětem hlubšího bádání a dlouhý čas stály mimo zorné pole badatelů. V porovnání s jinými druhy pohádek, tyto pohádky nejplněji zobrazují nesmířlivý třídní a sociální antagonizmus, prosazují ideu boje proti utlačovatelům. Toto bylo důvodem jejich cenzurování a zatajování buržoazními badateli. Situace se změnila v 19. století, kdy vlivem vlastenecké války r. 1812 vzrostl zájem především o hrdinsko-vlastenecké a sociálně-osvobozenecké motivy, dané především událostní doby.

Hrdinou v nich vystupuje prostý člověk (chudý vesničan, voják, čeledín, řemeslník) nebo personifikovaná Smrt, Štěstí, Bída, apod. Jsou čestní, pracovití, spravedlivý, rozumní a odvážní. V mnoha pohádkách se odsuzuje chamtivost, lakota, odhaluje se pokrytectví statkářů, církevních pánů, jejich amorálnost a mnoho jiných negativních vlastnosti těchto lidí. Zlotvůrcem-utlačovatelem bývá car, pop, duchovní. Konflikty těchto pohádek vznikají ve sféře společenských nebo sociálních vztahů mezi hrdiny a zlotvůrci.

Podle tématu hlavního konfliktu se pohádky rozdělují: 1) o bohatých a chudých, 2) antipanské, 3) anticarské, 4) antiknězské, 5) antináboženské. Vidíme v nich zřetelnou popularizaci třídních protichůdných sil. Jsou zde především tyto konfliktní obrazy: pravda a křivda, vesničan (podřízený) a pán, voják a car, chudý a bohatý, nenasytný pop a chudý zemědělec. Tato skupina pohádek je velmi tematicky bohatá. Tak bohatá jako sám život.

3.4. Kouzelné pohádky

Z těchto skupin mi jsou nejsympatičtější právě kouzelné pohádky. Jak už jsem psala, zájem o pohádky vzrůstá v 19. století. Nejzajímavějším vydáním ukrajinských kouzelných pohádek jsou však knihy z 20. století: *Kazky i opovidaňňa z Podillja* (1928), *Ukrajins´ki narodni kazky* zapsané A. Dymins´kym a C. Rudans´kym (1946-1948), *Derevjane čudo* (1980) O. Dej, *Čarivne horňatko* (1971) S. Pušyk, *Začarovani kazkoju*[23] a mnoho dalších.[24] I přes velké množství knih zabývajících se pohádkami, ideo-umělecká složka kouzelných pohádek není ještě zcela prozkoumaná.

Kouzelné pohádky jsou jedním z nejstarších a nejtypovějších žánrů pohádky. Základem syžetu kouzelných pohádek je vždy vítězství dobra nad zlem, slabšího nad silnějším. Tento typ pohádek má kořeny v původní živé jednotě reálného a fantaskního, lidského a přírodního prvku, v magických obřadech, rodových mýtech, v animizmu a totemizmu prvobytně pospolné společnosti. Odráží se v nich ranné stupně rozvoje výroby, jsou v nich zobrazeny pozůstatky rodových zvyků a ranní formy zemědělství, rodinné vztahy a formy myšlení.

Pohyblivou sílou v kouzelných pohádkách, a zároveň jednou z uměleckých specifik kouzelné pohádky, je její fantastika (víra v kouzelné uskutečnění hrdinského činu). Právě kouzelná pohádka nese v sobě největší bohatství ideo-uměleckých rysů. Všechen její děj se zakládá na kouzelném nebo fantastickém základu (rozdílné od pohádek pro zvířata, kde jsou alegorizovány lidské vlastnosti, nebo kritika dobových poměrů v pohádkách ze života, zabývajících se lidmi z hlediska sociálního a společenského).

Pohádka do sebe vstřebává některé prvky z prvobytně pospolné společnosti (zakopávání kostí). Nejvíce motivů kouzelné pohádky vychází: zaprvé z obřadu zasvěcení a zadruhé z představ o záhrobí a cestách do něj. Do první kapitoly patří pak ještě motivy: odvedení nebo vyhnání dětí do lesa, nebo jejich únos lesním duchem, dřevěná chaloupka, zaprodání, zabití hrdinů babou Jagou, rozsekání a oživení, spolknutí a vyvržení, získání kouzelného prostředku nebo pomocníka, převléknutí, motivy lesního učitele a umění lstivosti. Cyklus iniciace je nejstarším základem pohádky. Jako celek mohou vyjmenované motivy utvářet nespočetné množství syžetů nejrůznějších pohádek.

---

[23] Казки и оповідання з Поділля» (1928), „Українські народні казки» zapsané А. Димінським а Ц. Руданським (1946-1948), „Дерев‘яне чудо“ 1980 О.Дей, „Чарівне горнятко“ 1971 С. Пушик, „Зачаровані казкою.“

[24] Дунаєвська, Л.Ф.: Українська народна казка. Київ 1992, с. 95

Druhým cyklem jsou představy o smrti. K nim se vztahují: únosy dívek draky, různé způsoby zázračného narození stejně jako návrat mrtvého, putování s železnou obuví, také les jako vchod do jiné říše, kropení dveří chaloupky, pohoštění u baby Jagy, postava převozníka-průvodce, překonávání vzdálenosti (na orlu, na koni, v loďce,…), tělesná vůně, boj se strážcem vchodu, vážení na váhách, příchod do vzdálené země a všechny typy tohoto jevu.

Složením těchto dvou cyklů vzniká téměř celá základní kompozice pohádky. Mezi oběma cykly nelze vést hranici. Jestliže si představíme všechny děje probíhající při zasvěcování a budeme je vypravovat tak, jak šly za sebou, potom dostaneme kompozici, na níž je vybudována kouzelná pohádka. Když už jsem u kompozice, zmínila bych kompozici kouzelné pohádky, jak ji uvádí V. Propp v knize *Morfologie pohádky*, protože touto kompozicí se budu řídit při vymezování českých kouzelných pohádek. Podle definice Proppa se kouzelná pohádka vyznačuje takto: začíná většinou způsobením nějaké ztráty nebo škody (únos, vyhnání hrdiny), nebo přáním něco vlastnit (car posílá svého syna pro ptáka Ohniváka), pokračuje odchodem hrdiny z domu, setkáním se s dárcem, od něhož dostane kouzelný prostředek nebo pomocníka, který mu pomůže hledaný předmět získat. Pro takovou pohádku je typický souboj (s protivníkem, většinou s drakem), který následuje. Potom následuje návrat, který může být ztížen pronásledováním hrdiny. Kompozice by se tak dala shrnout do pěti základních bodů: odchod hrdiny z domu, setkání s dárcem, získání předmětu, souboj, návrat a pronásledování. Toto kompoziční jádro tvoří základ mnohých a rozmanitých syžetů. Pohádky, v nichž je toto schéma patrné, nazýváme tedy kouzelné. Kompozice však bývá mnohdy složitější. Například: hrdina se už vrací, ale je svými bratry svržen do propasti. Hrdina znovu přichází, znovu se podrobuje nějakým úkolům nebo zkouškám, stane se králem a získá za ženu královskou dceru a trůn.

Kompoziční prvek pohádky nemá základ v nějakých zvláštnostech lidské psychiky nebo umělecké tvorby, nýbrž v historické realitě. Nový způsob života s sebou přináší i nové žánry (novelistická pohádka), které již vyrůstají z jiné půdy, než tomu bylo u kompozice a syžetů tradičních kouzelných pohádek. Vývoj jde cestou vrstvení a nánosů, náhrady a významových přehodnocení a z druhé strany cestou nové tvorby.

3.4.1 Postavy kouzelných pohádek

Kouzelné pohádky chápeme jako část folkloru, která je zároveň určitým svébytným celkem. Tyto pohádky jsou si navzájem tak podobné, že jen těžko odlišujeme jeden syžet od druhého. Tím, co podle mého názoru utváří pohádku a je jejím stavebním kamenem, jsou její

postavy. L. Dunajevská ve své knize rozlišuje tři základní typy postavy pohádek: „škůdci“[25] (zlotvorci), znedoleni[26] a hrdinové (dobrotvorci). Tyto tři základní typy staví do protikladu k Proppovu vymezení postav do sedmi kategorii: škůdce, ničema, pomocník, carevna, travič, hrdina, pseudohrdina. Rozdělení Dunajevské je mi sympatičtější než ono rozdělení Proppa a zdá se mi i výstižnější a dostačující. Podrobněji bych se teď pokusila rozebrat tyto tři typy pohádkových postav, a to z toho důvodu, že praktická část bude věnována převážně pohádkovým postavám.

Do typu zlotvůrců patří: drak, čert, Orel, Medvěd, Rak, Och, Hajdaj, loupežník nebo dareba, zlá sestra, macecha, její dcera nebo služka, car, bohatý starší bratr, pán. Stačí se na toto rozdělení podívat a hned vidíme, že většina zlých postav je zastoupena reálnými postavami (zlá sestra, macecha, její dcera nebo služka, car, starší bratr, pán,…). Co to tedy znamená? Domnívám se, že laicky řečeno, jsou tyto postavy odrazem myšlení tehdejších lidí. Lidé, kteří tvořili tyto pohádky, do nich promítali své a zřejmě celo-třídní představy o lidech jako byl car, pán, apod. Lépe to vysvětluje J. Meteluns´kyj[27]. Podle něj už od začátku dostalo v pohádkách společenské zlo skutečné vtělení právě do postav bratrů, macech a jiných.

Druhou skupinou jsou „oběti“. Vznik obrazů „obětí“ je doprovázen obdobím rozpadu rodu a jeho historickým přechodem do rodiny – centra třídní společnosti. Nejvíce obrazů „obětí“ se objevuje v pohádkách o životě. Je to samozřejmé, protože tento typ pohádek je spojen s novými sociálně-ekonomickými podmínkami, které dávaly vzniknout novému typu hrdiny. Tento nový typ hrdiny pak nejvíce odpovídal požadavkům rozvoje třídního společenství. V této kategorii není možné, tak jako v předcházející, vyjmenovat konkrétní postavy, protože „obětí“ může být téměř kdokoliv, komu se děje nějaké neštěstí („obětí“ může být bratr, kterého sestra posílá na smrt, nebo jím je nejmladší bratr, kterého jeho dva starší bratři zabijí proto, aby získali jeho vyvolenou a jeho slávu).

Nejpočetnější kategorii v kouzelných pohádkách tvoří hrdinové, kteří jsou v mnoha případech zobrazování v podobných nebo stejných epizodách (při souboji s drakem). Pro zvířecí pohádky a pohádky o životě je typický většinou jen jeden hrdina, kdežto v kouzelných pohádkách může být hrdinů hned několik. V rámci této kategorie by bylo možno vydělit ještě

---

[25] Tento překlad je potřeba brát trochu s rezervou. Byl to jediný překlad, který se mi zdál přijatelný, ale zároveň ve mně evokuje představu hmyzu, což by nemělo, když se jedná o pohádkové bytosti. Proto jsem raději zvolila slovo analogicky, tedy zlotvorci = zlotvůrci. Se „škůdci“ se setkáme například v překladu Proppovy Morfologie pohádky.

[26] Přesný překlad tohoto slova je – nešťastník, ale podle mého mínění by bylo lepší tento pojem doslovně nepřekládat, opisem bych jeho význam vyjádřila takto: postavy, které jsou oběťmi činů jiných postav, volně by se znedoleni dalo přeložit jako „oběti“.

[27] Є. Мелетунський

podkategorii pomocníků-hrdinů. Tyto postavy pomáhají hrdinovi na cestě, dopomáhají mu k získání hledaného předmětu. Někdy pomáhají radou, jindy skutky.

Nejvýraznějšími představiteli této podkategorie jsou zvířata. V nejnebezpečnějších situacích přichází hrdinovi na pomoc a zachraňují ho před smrtí. Ve většině pohádek pomáhají zvířata hrdinovi třikrát: na zemi, ve vodě a na nebi. V tom se projevuje ctižádost lidí podrobit si nejen zemi a nebe, ale i světový oceán. Zároveň však obrazy zvířat svědčí o jednotě předků s přírodou. Podle O. Freidenberga je každý pomocník hrdiny personifikací jeho ustálených vlastností, nebo vyjádřením jeho stavu. Například v pohádkách *Cestra i zakljati brati, Pro račka i tr´och joho sester*[28] se vypráví o čertovi, který unese dívku neuvěřitelné krásy a její tři bratry začaruje v medvěda, rybu a orla. Bratři představují totemické skupiny zvířat, ryb, ptáků a tedy elementy tří světů (voda, země, vzduch). Zřejmě nejdůležitějším a nejčastějším pomocníkem-hrdinou je v ukrajinských pohádkách kůň. M. Novykov postřehl, že v ukrajinských a běloruských pohádkách (na rozdíl od ruských) koně nemají jméno. Postava koně má různou sémantiku: radí, je jediným bratrem sirotka, touží, nebo je symbolem touhy po kozákovi, znamená ztrátu čestnosti, když kozák zůstane bez koně, je zachráncem „oběti“-dítěte, chlapce, ženicha. Mimo jiné v národních pověstech a legendách sen o koni zvěstuje smrt nebo nemoc (smrt nosí bílý kůň). Koně hrdina získává různými způsoby: 1) buď od již mrtvého otce, nebo 2) se kůň narodil ve stejný den jako hrdina 3) hrdina vyhrává koně 4) hrdina se s koněm potkává na cestě. Kůň hrdinovi pomáhá buďto radou nebo skutkem, daruje mu zbroj. Nejcharakterističtějším znakem koně je prorokování (věštění), rychlost, lesknoucí se hříva, skáče nejvýše ze všech koní, někdy dokonce i letí po nebi. Roli koně může zastoupit vlk nebo zajíc. Ti se pak v koně přeměňují, když hrdina potřebuje. Obrazy koní – pomocníků hospodářských nebo bohatýrských vznikly v kouzelných pohádkách ve spojení s představou člověka o prodloužení života v záhrobí, o souboji dobra se zlem (dokonce na tomto světě).

V obrazech pomocníku-hrdinů jsou zobrazena dávná náboženstva, elementy starodávných obrazů, pohled na svět, morálka i psychika našich předků. A po všechna období národu morální ideou je a byla: práce, dobro, soudržnost, čest, vzájemná pomoc v bídě a nouzi.

Univerzálním typem skupiny hrdinů jsou zde hrdinové-bohatýři; zastánci dobra, svobody a spravedlnosti. Ve většině pohádek až v souboji za štěstí „obětí“ nachází své osobní štěstí. Typický pro tyto hrdiny je nízký věk a síla. Na svůj věk bývají velmi silní a přitom co

[28] Сестра і закляті браті, Про рачка і трьох його сестер

do výšky malí (jako například Bova Korolevič). V starších pohádkách se setkáváme s typem hrdina – bohatýr (sociální typ), kterému nejsou cizí vlastní zájmy, chce například pro sebe získat půl království. Dále je možné do kategorie hrdinů řadit postavy: bohatýrů (ti obvykle bývají obdařeni velkou sílou, jsou představiteli nižších společenských vrstev, svými morálními zásadami a fyzickými kvalitami stojí v opozici k carevičům, kuchařům, bohatýrům „panské krve“), hloupých Ivanů[29], „kouzelnice“[30] (nevěsty postav označených jako „oběti“), staříků, babiček, průvodců, domácích a lesních zvířat, ptáků, ryb, předmětů každodenního života (které však mají kouzelnou moc).

Vítězství dobra nad zlem provází svébytná epizoda s vyřezáváním jazyků nebo s uříznutím hlav drakovi (historicky je tento motiv spojen s interpretací obřadu iniciace (zasvěcení do nové životní etapy).

Pohádku je třeba srovnávat se sociálními institucemi minulosti a hledat v nich její kořeny. Jsou v ní zachyceny například jiné způsoby sňatku, než jaké známe dnes (hrdina nehledá nevěstu ve svém okolí, ale kdesi daleko). Předpokládáme, že pohádka uchovala stopy po zaniklých formách společenského života, proto obřady a jiné projevy minulosti, které zanikly, lze vysvětlit jen prostřednictvím pohádky. Bylo by ale hrubou chybou, dívat se na pohádku čistě empiricky a považovat ji za jakousi kroniku minulosti. Najdeme v ní i motivy, které nemají původ v dávné skutečnosti, jako je postava okřídleného koně, Kostěje nebo okřídleného draka.

Kouzelné pohádky, jakož pohádky obecně, nejsou statickým žánrem. Čas a nové sociálně-ekonomické podmínky vnáší svou korektivu do rozvoje tradičního obsahu, charakteru postav (například Neznajko se stal bohatýrem, po přečtení několika knih, zatímco Kyrylo Kožumjaka se jím stal díky kouzelnému nápoji). Mění se také názvy postav, přitom ale zákon zachování kompozice zůstává neotřesen a v této linii probíhá další vývoj pohádky. Podněty ke změnám vycházejí z proměn života (v motivu žebračky se rýsuje obraz baby Jagy). Později s rozvojem zemědělství se v pohádce objevují zajímavé postavy, kterými jsou předměty každodenní potřeby, které se dále diferencují na hrdinové-ochránci, zlotvůrci-zrádci: pohrabáč, vidlice, sekera.

[29] Ukrajinský název této postavy je Іван-Дурень. Pokusila jsem se tento název přeložit analogicky k českému – tedy: hloupý Honza – hloupý Ivan.
[30] Originální název zní жінки-чариници. Přeložila bych ho jako „čarodějnice“, jenže čarodějnice v našem povědomí je postavou spíše negativní, zatímco zde se jedná o postavu pozitivní, proto jsem zvolila název „kouzelnice“. Ten se mi jeví jako neutrální.

4. Srovnání českých a ukrajinských pohádek

Jak už jsem výše psala, ve své práci se budu zabývat srovnáváním českých a ukrajinských kouzelných pohádek. Především se zaměřím na srovnávání postav (ty budou tvořit nejobsáhlejší kapitolu), tedy na hrdiny, draky a pomocníky hrdinů (jestli jsou zastoupeni podobnými postavami jak v ukrajinských a českých pohádkách, jakou plní funkci, budu se zabývat i jejich popisem). Potom už jen bude následovat malinká kapitola *Ostatní pohádkové jevy*. Předtím, než jsem začala srovnávat, musela jsem si stanovit, které české pohádky řadit mezi kouzelné. Postupovala jsem při tom podle návodu V. Proppa[31]. Pohádky, které jsem tímto způsobem vybrala, jsou uvedeny v závěru práce, v abecedním seznamu rozděleném na pohádky české a ukrajinské.

Dalším problémem, na který jsem během svého bádání narazila, je problém překladu. Z materiálů, které jsem prošla, jsem měla k dispozici i knihu *Zlatý střevíček: ukrajinské lidové pohádky*, ale byla jsem trochu zklamaná překladem. Měla jsem totiž k dispozici ty samé pohádky akorát v ukrajinštině a zjistila jsem, že jejich překladatelka pohádky dosti stylizovala a překládala analogicky k českým, takže tím smetla rozdíly, byť malé, které v pohádkách těchto dvou národů můžeme najít. Pokusím se tento problém později vysvětlit spíše na příkladu. Nicméně mě tento problém vedl k tomu, že jsem ukrajinské pohádky čerpala výhradně z ukrajinských knih, a pokud jsem někde použila překlad, vysvětlím to.

Při čtení pohádek jsem narazila na ještě jednu celkem zajímavou věc. Podobně jako na Ukrajině existují vedle „ukrajinských národních pohádek“ například haličské pohádky, existují i u nás vedle „českých národních pohádek“ ještě pohádky moravské, které mají k ukrajinským pohádkám mnohem blíže než „české“ pohádky z regionu Čech. Především hlavně postavy a zápletky jsou si velice blízké. Navíc českých kouzelných pohádek není mnoho, je jich mnohem méně než pohádek o životě nebo pohádek o zvířatech, a většina českých kouzelných pohádek pochází právě z Moravy. Přesto se nechci ve své práci zabývat srovnáním jen moravských pohádek s ukrajinskými, a to především kvůli jedné velké „české“ postavě, kterou nemohu v naší pohádkové tradici opomenout, neboť ona je pro naše pohádky tak důležitá a významná asi tak, jako je pro ukrajinské pohádky významná postava („hloupého“) Ivana. Ano, je to postava („hloupého“)[32] Honzy, který již po přečtení několika pohádek je pro mne typicky českou postavou. Tedy tématicky bude praktická část vystavěna

[31] viz v teoretické části – Uvedení do kouzelné pohádky

[32] Dávám do závorek proto, že ne vždy je charakterizován jako hloupý, někdy je to prostě jen Ivan a Honza. A uvozovky jsem použila, protože samozřejmě tato postava není nikdy (v kouzelných pohádkách) hloupá, spíše naopak, ale o tom budu psát později.

na pohádkách moravských, ukrajinských, pohádkách o („hloupém“) Honzovi z knihy *Český Honza* od Jiřího Horáka a na pohádkách Karla Jaromíra Erbena. Seznam pohádek, které jsem používala pro srovnání, bude uveden na konci práce. Snažila jsem se vybrat osmnáct pohádek českých a osmnáct pohádek ukrajinských tak, aby i laik dobře poznal, že se jedná o kouzelné pohádky. Ale při tak malém množství materiálu, který jsem měla k dispozici (jak už jsem výše psala, českých kouzelných pohádek není mnoho[33] a ukrajinských pohádek u nás těžko pohledat, a tak jsem byla odkázaná pouze na materiál, který jsem nasbírala během svého pobytu ve Lvově) se mi stalo, že jsem sama těžko poznávala, zda-li se jedná o pohádku kouzelnou, nebo pohádku o životě. K těmto pro mě sporným pohádkám uvedu i důvody, proč jsem je nakonec zařadila do kouzelných.

5. Postavy pohádek

O pohádkových postavách, jejich charakteristikách a funkcích jsem už psala v kapitole *Kouzelné pohádky* a *Postavy kouzelných pohádek*. Faktem je, že postavy jsou jedním z nejdůležitějších a nejhlavnějších stavebních kamenů všech pohádek. Postavy jsou neměnné, jejich povaha je pevně daná, jejich charakter se v průběhu pohádky nemění. Jsou statické, a přesto tak důležité. Rozdělení, které používá Lidija Dunajevská ve své knize *Ukrajins´ka narodna kazka* na hrdiny, oběti a zlotvůrce, bych převzala, ale trochu upravila, a to na hrdiny, pomocníky hrdinů (dále jen pomocníci; u Dunajevské tvoří pouze podkapitolu hrdinů) a zlotvůrce. Pomocníci mi přišli natolik důležité postavy, že jsem je musela zařadit jako samostatnou skupinu, protože mnohdy hrdinu i zastupují a dalo by se tvrdit, že jsou s hrdinou na stejné úrovni. Proto i dochází k tomu, že kouzelná pohádka může mít více hrdinů, například v pohádce *Dlouhý, Široký a Bystrozraký* pomáhají tito „pomocníci“ natolik, že fungují a vystupují jako hrdinové. Pozor, důležité je, neplést si „pomocníky“ s kamarády, nebo společníky na cestách, jak je tomu například v pohádce *Kotihoroško*[34].

5.1 Zlotvůrci

Začnu, možná trochu překvapivě, negativními pohádkovými postavami, tzv. zlotvůrci. Ti mě vždy nejvíce fascinovali.

[33] Sirovátka, O.: Plný pytel pohádek. Albatros, Praha 1978, s. 308
[34] Котигорошко.

Obecná charakteristika: zlotvůrci jsou ti, co někomu způsobují zlo, nebo něčím škodí. Nejčastěji provádějí zlo na postavách zvaných „oběti“. Unášejí je, začarují je, nebo je drží ve vězení. Dále provádí své povedené kousky i hrdinovi. Dávají mu těžké, nesplnitelné úkoly, pronásledují hrdinu, chtějí ho zabít, sníst, nebo roztrhat, proměnit ho v kámen, nebo ho jen chtějí mít ve své moci. Zkrátka všemožně mu ztrpčují život. Jejich stopy jsou znát i na některých „pomocnících“ (nejčastěji na koních, kteří jsou zakletými bratry, princi nebo klisnách, které jsou začarovanými princeznami či dívkami). Někteří zlotvůrci jsou za své činny potrestáni, jako například draci, kteří bývají ubiti, rozsekáni, nebo jim jsou utnuty hlavy. Motiv setnutí hlavy je vůbec nerozšířenějším trestem pro tyto postavy. Ale ne všichni jsou za své činny potrestáni smrtí. A někteří nejsou potrestání vůbec, jak později uvidíme.

Jednotlivé typy zlotvůrců jsem rozdělila do podkapitol a začala jsem charakteristikou a srovnáváním těch nejčastějších a budu směřovat k těm méně častým a v pohádkách málo popsaným. Stejným způsobem budu pokračovat i u ostatních dvou skupin postav.

Jedním z nezajímavějších a nejčastějších zlotvůrců je drak (neboli v ukrajinštině zmij[35]). Je také jednou z nejprokreslenějších postav celkově. Vystupuje celkem v osmnácti pohádkách z oněch třiceti čtyř, které jsem použila pro srovnávání. Domnívám se, že už to dokazuje, že se jedná o oblíbeného zlotvůrce a jednu z nejčastějších postav celkově. Postava draka se objevuje například v pohádkách *Drak dvanáctihlavý, Honza a tři zakleté princezny, O třech holubicích, O chovanci královském, Kirilo Kožumjaka*[36]*, Kazka pro Ivana*[37] nebo v pohádce *Jajce - rajce*[38]. Tuto postavu popíši velice podrobně a budu jí věnovat hodně prostoru, neboť jak už jsem psala je jednou z nejčastějších postav, jednou z nejlépe popsaných a patří k mým nejoblíbenějším zlotvůrcům.

5.1.1 Drak / Zmij

A jak tedy takový drak vypadá? V českých pohádkách vystupuje většinou jako sedmi-, devíti-, nebo dvanáctihlavý. Někdy dokonce v jedné pohádce vystupují všichni tito tři draci najednou, např. v pohádce *Honza a tři zakleté princezny* (a tedy i v její moravské variantě *Bubeník a tři zakleté princezny*) nebo v ukrajinské pohádce *Ivan-mužčyj syn*[39]. Ale máme i draky tříhlavé, jenže ti se v pohádkách objevují nejméně, neboť zřejmě nejsou tak silným

[35] змій
[36] Кирило Кожум’як
[37] Казка про Івана
[38] Яйце - райце
[39] Іван-мужчий син

protivníkem jako jejich „vylepšené verze“ s více hlavami, a čím více hlav hrdina utne, tím větší je silák.

Srovnání provedu následovně. Vyberu z pohádek na srovnání ty, ve kterých se drak objevuje (ať už v hlavní roli, nebo jen ve vedlejší). Nejdříve se podívám, jak popisují draka české pohádky a pak jak je popsán v pohádkách ukrajinských. Podle výsledku potom provedu srovnání. Porovnám samozřejmě i rozdíly, které zřejmě u postav najdeme. Stejně budu postupovat při srovnávání všech dalších postav, ať už kladných nebo záporných.

V moravské pohádce *Chlapec a drak* se píše: „Drak za malou chvíli se pohnul, že se až země třásla a lidé na zem popadali.“, „A ten drak začal se s ním ukrutně bít a ohněm z tlamy ho pálit.“, „… vstal, a zas draka rubal, že se po kolena v jedu brodil. (Moravské národní pohádky, 1949:14, 15)“. Tento drak velice sužoval město a postupně požíral lidi. Chlapec musel jet třikrát za drakem, než se s ním mohl potýkat, protože drak mu podvakrát řekl, že ještě není čas, až zítra o devíti hodinách. Nakonec chlapec draka rozsekal. Drak měl sedm hlav. Podobný příběh je v pohádce *Honza králem*. Tuto pohádku jsem vybrala, přestože se zřejmě jedná jen o jinou variantu pohádky *Chlapec a drak*. A vybrala jsem ji především kvůli postavě Honzy (viz str. 19). Popis draka je tu celkem strohý a i zde se setkáme s jedovatou krví, která z draka teče: „Drak jednu hlavu vystrčil, Honza mu ji uťal, teď druhou, třetí, všech devět. Honza se nutil, utínal je jako paličky, jedovatina se kolem rozlévala… (Český Honza, 2005:100)“. A opět i zde drak obléhá město a král musel obětovat jedinou dceru.

V pohádce *O třech holubicích* vystupuje drak tříhlavý. Drak je nejdříve vězněn, ale hlavní hrdina mu pomáhá na svobodu (první pomoc je spíše ze zvědavosti, ale druhá a třetí je ze strachu). A tak hrdina osvobodí z háku všechny tři drakovi hlavy. Není tu podán nějaký vnější popis draka, ale spíš popis jeho „vlastností“: „… volal vztekle drak.“, „Tobě jsem, člověče, slíbil za ten jeden džbánek darovat život. Teď jej máš darovaný, ale víckrát se neopovaž do mého hradu vstoupit“, „Drak však vztekle letěl a tak se za nimi hnal, až je dohnal.“, „To máš za druhý džbánek darovaný život a jak přijdeš po třetí, roztrhám tě na kousky. (Moravské národní pohádky, 1949:39, 40)“. S tříhlavým drakem jsem se v „mých“[40] pohádkách nesetkala moc často. Tady je drakovi připsána lidská vlastnost – vztek a dokonce tento drak plní sliby. V této pohádce draka zabíjí pomocníci hrdiny.

V pohádce *Drak dvanáctihlavý* žije drak v černém jezeře. Už celý rok sužuje město a vyhrožuje, že jestli mu nedají každý měsíc jednu pannu, pak luka zkazí, dobytek sežere,

[40] Slovem „mé“ pohádky mám na mysli pohádky, které jsem měla k dispozici, a tedy konkrétněji tím myslím ty pohádky, které jsou uvedeny v závěru práce pod názvem „Soupis pohádek použitých při srovnávání“.

město rozboří a všechny lidi podáví. Je popsán jako ukrutný velikánský drak s dvanácti hlavami. Nazývají ho potvorou. „… povstala veliká bouře, voda v jezeře se rozpěnila jako mléko, skály se třásly a stromy ohýbaly se až do kořán a zprostřed jezera vyvalil se dvanáctihlavý drak.“, „… kousali a trhali, až potoky černé krve z něho tekly. Drak se svíjel jako klubko, řval, až bylo hrozno, tloukl sebou a šlehal na vše strany plamenem ze všech dvanácti tlam. (České pohádky, 1958:67)“.

V dalších dvou pohádkách *Bubeník a zakleté princezny* a *Honza a zakleté princezny* se jedná o stejný případ jako u pohádek *Chlapec a drak* a *Honza králem*. Syžety jsou velmi podobné, ale opět jsem druhou pohádku vybrala kvůli postavě Honzy. V jedné pohádce ale vystupují dva draci (v té první uvedené) a v druhé vystupují tři draci – sedmihlavý, devítihlavý a dvanáctihlavý, každý hlídá jednu princeznu a hrdina se s nimi utkává gradačně. V první pohádce je síla draka popsaná takto: „… dala mu prsten a řekla mu, že ten prsten má sílu za čtyřicet mužů ale doložila: ‘Kdybyste na každém prstě měl takový prsten, nezabijete toho draka.’ (Moravské národní pohádky, 1949:108)“. Druhý drak je ještě silnější, ale i toho hrdina přemůže. Tady se jedná o případ, kdy princezny zaklela čarodějnice a draci je jen hlídají. V druhé pohádce je to také tak, ale tady se navíc dovídáme, proč čarodějnice zaklela princezny a ještě, že jsou manželkami draků: „Než to spolu dojednali, celý zámek se začal třást, a její muž byl tady, drak sedmihlavý,“, „‘Fi, fi, smrdí mně tu člověčina! Koho tu máš? Dej ho sem, sice tě roztrhám s ním!’ A vztekal se až hrůza. (Český Honza, 2005:36)“. A stejně se to opakuje i u dalších dvou princezen. Hlavní roli zlotvůrce plní drak ještě v pohádce *Dvojčata*, kde opět drak sužuje město a i tentokrát padne los na dceru krále. „Tu drak vystrčil z jeskyně hlavu, a když uviděl královice k boji připraveného, zařval, až se skála třásla a stromy se ohýbaly, z očí mu jiskry sršely, z nosu valil se dým jako dva sloupy a z hlavy mu šlehal plamen. (České pohádky, 1959:59)“

V následujících třech pohádkách plní draci jen vedlejší role, proto se jen v rychlosti podíváme na jejich charakteristiky. V *Živé vodě* je drak dvanáctihlavý, který hlídá třináct panen a je popsán: „… tu strhla se ve hradě veliká bouře a dvanáctihlavý drak se hnal za nimi a brzy je dohonil. Ale tu královic vytasil svůj meč a uťal jednou ranou drakovi křídlo. (České pohádky, 1958:37)“. V pohádce *O chovanci královském* má hrdina přinést tři péra z mořského draka, ale víceméně tu nenajdeme žádný jiný popis draka, než že kdyby člověka doma našel, roztrhal by ho a snědl. Chovanci, který má za úkol péra donést, pomáhá drakova žena (podobná babičce), ale tu chovanec neosvobozuje. V poslední pohádce *Jedenáct draků a černá paní* je tedy draků dvanáct. Rozdíl oproti všem ostatním pohádkám je ten, že zde rytíř draky neusmrcuje, protože to jsou zakletí synové černé paní. A tím, že s nimi vydrží hodinu

bojovat, je osvobozuje. Přesto se podíváme, jak vypadají: „Zezdola se ozýval hřmot, jako by se po schodech hnala bouřka! Dveře se vyvrátily ve veřejích a do světnice se tlačilo jako černé mračno jedenáct draků.“, „Draci se plazili po podlaze i po stěnách, zvedali proti němu černé hlavy… (Plný pytel pohádek, 1978:34)“.

Co tedy o českých dracích víme? Jsou velcí až obrovští, mají ukrutnou sílu, mnoho hlav, jedovatou krev a z tlamy jim jde oheň. Většinou sužují město, kde si žádají oběti, a nebo střeží princezny. Z mého pozorování vyplynulo, že by se draci dali rozdělit do dvou skupin. První bych nazvala *draci suchozemští*. Ti žijí ve skalách, v lesích nebo v podzemí. Druhou by pak byli *draci mořští*, kteří žijí za mořem, v moři nebo v jezeře. Barva draků není, kromě poslední zmíněné pohádky, popsána, ale víme, že někteří draci mají křídla a létají a jiní, že jsou zásadoví a drží slib. Většina draků bývá velice vzteklá, rozhněvaná, trhají a voní jim lidské maso, které je zároveň i jejich potravou. Ale nakonec jsou přeci jen hrdiny rozsekáni na kusy. Draci v našich pohádkách nevystupují jako myslící zlotvůrci, nejsou mazaní a mnohdy to na mě působilo, že ani chytří (s výjimkou mořských draků, ze kterých má hrdina přinést péra).

A jaké zlomyslnosti draci provádějí? Buď unášejí princezny, jako v pohádce *O třech holubicích*, nebo je jen hlídají, jak je tomu v pohádce *Bubeník a tři zakleté princezny*, dokonce mohou být i jejich manželi (těmi jsou v české variantě *Honza a tři zakleté princezny*), a nebo do třetice obléhají město a žádají na něm vždy jednou za nějaký čas (bývá to nejčastěji jednou za měsíc) oběť v podobě panny a tak se jednou stane, že los padne na královu jedinou dceru. S posledním případem se setkáme v pohádkách nejčastěji, například *Chlapec a drak, Drak dvanáctihlavý, Honza Králem*.

A teď se podíváme, jací jsou ukrajinští draci. V „mých“ ukrajinských pohádek se postava draka vyskytuje šestkrát. První pohádkou, kde se objevuje drak je pohádka *Kazka pro Ivana*. V této pohádce tříhlavý drak vletí oknem k carově dceři a unese ji. Drak žije v hluboké jámě, ze které vede vchod do jeho podzemního domu (tedy podle předchozího rozdělení se jedná o draka suchozemského). Drak je dokonce pohostinný, když se s ním hrdina přijde bít, ale tato pohostinnost má skryté úmysly. To znamená, že tento drak je i tak trochu mazaný, nebo možná lepší slovo by bylo vypočítavý. Má dva sudy s vínem, jedno oslabuje a druhé dodává sílu. A on to, co oslabuje, chce nalít hrdinovi. Více popisu draka tu není. Ani v pohádce *Kirilo Kožumjaka* není dán vnější popis draka. Je tu ale dobře popsán souboj s Kirilem: „Teda se začali bít – až se země otřásá.“, „ A jak ho palicí praštil, to ho do země zarazil. Drak je celý rozpálený – takové je mu horko, že se vypraví k Dněpru, aby se napil a

ochladil.“, „Až země pod ním sténá.“ (Ukrajinski narodni kazky, 2001:113)“[41] Drak je tu nazýván irodom prokljatym[42], tedy stvůrou prokletou. Zlomyslnost, kterou drak provádí, je stejná jako v českých pohádkách. Obléhá město a chce po obyvatelích, aby mu každý rok posílali jako oběť mládence nebo dívku. Až nakonec přijde řada i na dceru knížete. Tu ale drak nesežral, protože se mu velice líbila. Také tu se projevuje hloupost, nebo nepředvídatelnost draka a prozrazuje dívce, kdo má sílu, aby ho zabil. Tím si vlastně sám sobě „kope hrob“. V pohádce *Kotihoroško*[43] (v knize Zlatý střevíček je přeloženo jako Kulihrášek a líbí se mi to, proto budu dále používat už jen Kulihrášek) žije drak v lese za polem. Ani zde se nedovíme, kolik má drak hlav, ani jak je veliký, nebo jak vypadá. Víme jen, že unese setru šesti bratrů, a když ji přijdou vysvobodit, hodí je do hluboké jámy. Opět říká drak svou oblíbenou formuli: „‘Á, - říká – smrdí tady člověčina! A co chlapci: přišli jste se bít nebo usmířit?’ (Ukrajinski narodni kazky[44], str. 73)“ Podobnou formuli najdeme i v pohádce O Kirilu Kožumjakovi. Jediné co se z kontextu dovídáme, je, že drak má křídla. Ani v pohádce *Ivan-bohatyr*[45] tomu s funkcí draka není jinak. Opět obléhá město a žádá si královskou dceru. Zajímavé tu akorát je, že drak má šest hlav (bližší specifika). Na závěr jsem si úmyslně nechala dvě pohádky, a to pohádku *Jajce – rajce*[46] a pohádku *Ivan-mužčyj syn*[47], a to kvůli postavám drakům, které tu jsou velice zvláštní. Pohádka *Jajce-rajce* je sama o sobě velice složitá a spletitá a jinak tomu není ani u postavy draka. V této pohádce je totiž hlavním zlotvůrcem dračice! S rozdělením postavy draka na draka a dračici jsem se setkala poprvé. V českých pohádkách, které jsem četla, vystupuje jenom drak. Dračice (nebo-li zmija[48]) zde pomáhá člověku a chce za to něco, co neví, že má doma (tedy syna, který se mu mezitím narodil). Jiná je i její funkce. Tady nesužuje město, ani nehlídá princezny, ale chce chlapce do služby, a když splní její tři úkoly (samozřejmě naprosto nesplnitelné pro smrtelníka), pustí ho domů, když nesplní – sní ho. Ani zde však není upřesněno, kolik má drak hlav či jak vypadá. Víme jen, že když letí, celá země se třese. Aby těch zvláštností nebylo málo, dračice žije se svou dcerou, která je začarovaná a utíká s chlapcem. Při jejich útěku je pronásleduje drak (manžel od dračice), kterého se jim podaří dvakrát obelstít a potřetí je už stíhá sama dračice, která jak se zdá, je chytřejší, než její manžel. Ani typický souboj se zde neodehrává. Dívka

[41] Všechny původní texty najdeme v přílohách. Texty uvádím hlavně proto, že ukrajinské pohádky, které jsem použila, se v české republice dají velmi těžko sehnat.
[42] іродом проклятим.
[43] Котигорошко
[44] Bohužel jsem tuto knihu měla pouze ofocenou a nikde u ní nebyl rok vydání.
[45] Іван-богатир
[46] Яйце-райце
[47] Іван-мужчий син

promění chlapce v řeku a sebe v rybu, dračice se promění ve štiku a honí rybu. Nemůže ji dohonit a tak vypije všechnu vodu z řeky a praskne. V pohádce *Ivan-mužčyj syn* se dokonce setkáváme s celou rodinou draků. Nejprve hrdina postupně zabíjí tři draky – šesti-, devíti- a dvanáctihlavé. Zvláštní je, že draci letí na koni, jakoby tedy koně byli mnohem silnější než draci, když je unesou (s podobnou situací, že kůň je silnější než drak se setkáváme v české pohádce *O třech holubicích*). Tito draci mají ještě tři sestry, matku a otce, krále potvor. Sestry se proměňují v různá lákadla, ale hrdina je všechny přemůže a zabije. Nakonec se hrdina potýká i se samotným králem potvor, když po něm král potvor chce slnění úkolů, ale nakonec i jeho hrdina zabíjí.

Ze srovnání českých draků s ukrajinskými tedy vyplývá, že více prokreslenější jsou čeští draci, kteří většinou umírají setnutím všech hlav, nebo rozsekáním na kusy. V ukrajinských pohádkách je zase lépe popsán souboj draka s hrdinou. Také jsou tyto postavy mnohem pestřejší (dračice a král potvor). A co se týče funkce draků jako zlotvůrců, ta je až na malé výjimky stejná. Většinou sužují město a vybírají od něj daň v podobě panen či mládenců.

5.1.2 Zlé čarodějnice a babky, zlý čarodějové a černokněžníci

Druhou nejpočetnější skupinou zlotvůrců jak v českých tak ukrajinských pohádkách jsou čarodějnice (různé baby, babky, baby – Jagy), čarodějové (ukrajinský Ach[49], nesmrtelný Kostěj[50] , „český“ čarodějník) a černokněžníci. Funkce těchto postav nejsou jednoduché a nedá se říci, že jsou vždy vyloženě záporné. Četla jsem pohádky, ve kterých byli čarodějové a čarodějnice dokonce i pomocníky hrdinů (*O třech holubicích*, *Černokněžník nad černokněžníka*). Právě v těchto uvedených pohádkách je situace, že zde vystupuje hodný černokněžník vedle zlého, nebo hodný čaroděj vedle zlé čarodějnice. Proto i kapitola Pomocníci bude obsahovat podkapitolu Čarodějnice, čarodějové a černokněžníci.

A jaké tedy jsou tyto bytosti? V „mých“ pohádkách na tyto postavy narazíme celkem v devíti českých pohádkách (*Honzíček Zlatohlávek*, *Dlouhý, Široký a Bystrozraký*, *Dvojčata*, *Chlapec a drak*, *O třech holubicích*, *Černokněžník nad černokněžníka*, *O chovanci královském*, *Bubeník a tři zakleté princezny* a *O dvou krkavcích*) a v pěti ukrajinských (*Divčyna – trostinka*, *Pro simoch brativ hajvoroniv i jich sestru, Kazka pro Bovu Koroleviča*,

[49] V ukrajinštině je to Ox, přeložené může být jako Och, nebo Ach, ale protože se postava objevuje, když někdo vzdychne, zvolila jsem překlad Ach. Navíc jsem i tento překlad našla v knize Zlatý střevíček.
[50] V ukrajinštině je to Кощій безсмертний.

Kazka pro Koščija Bezsmertnoho, jak joho ubili Ivan – carevič i Bulat – molodec´ a *Kotihoroško*). Začnu českou čarodějnicí. Objevuje se v pohádkách *Dvojčata*, *Chlapec a drak*, *O třech holubicích*, *O chovanci královském*. Malou roli pak má ještě v pohádkách *Bubeník a tři zakleté princezny* a *O dvou krkavcích*. Jak čarodějnice vlastně vypadá, se dovíme z málo pohádek, protože její role v pohádkách je většinou skromná a skoro vždy vystupuje ještě s jinými zlotvůrci, kterým je v pohádkách věnováno více prostoru.

Když si tedy nemůžeme udělat žádný obrázek o tom, jak čarodějnice vypadá, podíváme se alespoň, jakými skutky čarodějnice škodí. Chtějí po hrdinovi splnění tří úkolů (většinou mu jejich splnění ale znesnadňují, například se ho snaží uspat). Pokud je nesplní, bude jeho hlava viset na háku, nebo bude napíchnutá na kůlu. Nejčastěji škodí začarováním oběti, kterou pak hrdina (většinou i za dopomoci samotné oběti) osvobozuje. Oproti drakům čarodějnice neusilují vždy o život hrdiny. V těchto pohádkách je o nich zmínka víceméně jen na začátku a žádný bližší popis k nim nemáme, většinou nejsou ani za svá kouzla a čarování potrestané. Trest čarodějnice stihne vlastně jen v pohádkách *O dvou krkavcích*, *Chlapec a drak* a *Dvojčata*, jenže v poslední uvedené se nejedná přímo o čarodějnici, ale královninu sestru, která byla zakletá ve starou babici. Má proutek, a jak jím někoho šlehne, v tu ránu zkamení. Osvobodí ji pak jedno z dvojčat, když jí usekne hlavu. V pohádce *O dvou krkavcích* vystupují dvě „čarodějnice“. První je macecha tří dětí (dvou bratrů, jedné sestry), která chlapečky proklíná: „Kéž byste se v krkavce obrátili!“, „Bodejž byste zkrkavčili! (Moravské národní pohádky, 1949:144)“. Že se jedná o čarodějnici, je explicitně vyjádřeno v jiné větě: „Poslal mne sem váš strýc měsíc, abych se vás, větropána, zeptala, nevíte-li, kde je skleněná hora a kde jsou moji dva bratři, které **čarodějnice začarovala**…(Moravské národní pohádky, 1949:146)“. Sestře se podaří bratry zachránit, ale macecha-čarodějnice zůstává bez trestu. Další „čarodějnicí“ zde je porodní bába, která se všech tří narozených dětí královny – sestry bratrů havranů snaží zbavit. Ta je za své skutky králem odsouzena na smrt a hned byla na hranici spálena (stejná smrt jako pro čarodějnici). Ještě horší informace získáme z pohádek *Chlapec a drak* a *Bubeník a tři zakleté princezny*. V první pohádce se akorát dovídáme zajímavou věc, a to že čarodějnici zde chrání tři obři a vstup do její jeskyně (tedy žije v jeskyni) chrání obrovská sova. Zde je ale čarodějnice potrestaná. Za to, že zaklela mládence v železného muže, jí náš hrdina usekne hlavu a tím železného muže osvobozuje. V druhé pohádce už se jen dovídáme, že: „Zlá čarodějnice je začarovala pod zem i s celým zámkem, ve kterém bývaly (Moravské národní pohádky, 1949:104). Začarovala dvě princezny. Hrdina zabije draky, kteří princezny hlídají a tak je osvobodí. Když se o tom čarodějnice doví, uteče. V pohádce *O chovanci královském* jsou tři čarodějnice – převoznice a hrdina je musí uplácet a

velice jim lichotit, aby ho převezli. Poslední čarodějnice (má vyzáblé ruce a chroptí) chce, aby jí chovanec u draka zjistil, jak dlouho ho ještě bude převážet. Chovanec to zjistí, ale ještě se od ní nechá převést na druhou stranu. Až je od ní daleko, řekne, že bude do soudného dne převážet: „To řekl, bodl koně a uháněl jak vítr z dosahu čarodějnice. Ta se rozzlobila a tak moře rozbouřila, že vlny spláchly chovancovi vojáky a jen on jediný se v rychlosti zachránil.“, „Když byl za hranicemi jejího panství …“ (Moravské národní pohádky, 1949:81). Z toho vyplývá, že čarodějnice, stejně jako čarodějníci a černokněžníci mají jen určité „pole působnosti“. Bohužel ani v poslední srovnávané pohádce se nám nedostane nějakého solidního popisu. V pohádce *O třech holubicích* vystupuje velice zlá a krutá čarodějnice. Náš hrdina má u ní splnit po tři dny stejnou službu (viz přílohy) a pokaždé když se mu to povede, zbije koně sekerou, až z nich kusy lítají. Tato čarodějnice je ke všemu ještě velice mazaná, snaží se hrdinovi znemožnit splnění úkolů a tak mu do jídla dává nějaké uspávadlo, aby usnul a koně se mu zatoulali. „Čarodějnice už stála před domem a hned ho vítala, že dobře, že jde, že jí bude pást koně (Moravské národní pohádky, 1949:43).“ Z této informace můžeme vyčíst i jakousi schopnost předvídat. A pokud by hrdina službu nesplnil, napíchla by jeho hlavu na kůl. Co tedy říci na shrnutí? Čarodějnice jsou v českých pohádkách vylíčené velice chabě. Jejich skutky zůstávají často bez trestu. Nejvíce se jejích čarování projevuje na obětech.

Více informací máme o ukrajinských čarodějnicí. Informace jsou více konkrétnější, například se dovídáme (na rozdíl od českých pohádek) důvod zakletí oběti, nebo se dovídáme, že baba Jaga má dceru nebo syna (bývá jím obr) a konečně i víme, jak taková čarodějnice vypadá. Postava čarodějnice se vyskytuje sice jen ve dvou ukrajinských pohádkách, v *Divčynka – trostynka* a *Pro simoch brativ hajvoroniv i jich sestru*, ale přesto se v první uvedené pohádce o čarodějnici dovídáme více, než ze všech českých. V ní hrdina osvobozuje dívčinu, která je zakletá zlou čarodějnicí (ukrajinsky viďma[51]): „Od rodičů mě unesla zlá čarodějnice. Chtěla, abych se provdala za jejího syna – obra. Nechtěla jsem, utekla jsem a schovala jsem se tady v tom rákosí. Čarodějnice mě našla a zaklela v rákosníčku. (Ukrajins´ki narodni kazky, 2001:7)“. Dokonce se dovídáme důvod, proč byla dívka zakletá, a že má čarodějnice syna obra, je velice stará, leží na peci a má tři kocoury. Když jde pro vodu s tím nejstarším kocourem a opět se ho, jako těch předchozích ptá, proč jsou přivázaní, říká mu kocour: „Baba je nejstarší čarodějnice. V noci se k ní slétají všechny zlé síly a radí se, jak by lidem škodili. Dneska také pořádají slet. (Ukrajins´ki narodni kazky, 2001:9)“. V této pohádce zaujímá čarodějnice jednu z hlavních postav zlotvůrců, druhým zlotvůrcem je její syn obr

[51] відьма.

(hospodar – velet)[52]. Stejně jako v českých pohádkách ani zde čarodějnice neusiluje o život hrdiny, i když se dovídáme, že předchozí dva zachránce dívky proměnila v kámen a vyhřívá se teď na nich. Když kocour s Ivánkem prchnou od čarodějnice, přichází jejich pronásledování (letí za nimi), ale kocour je chytřejší než čarodějnice a obelstí ji. Zajímavý je zde kontrast čaroděje s čarodějnicemi. Kdysi mocnému a obávanému čaroději čarodějnice podpálili jeho **knihu života** (tímto způsobem zabíjí i Ivánek obra) a on pomalu umírá v jeskyni, kde ho čarodějnice uvěznily. Tento čaroděj pak pomáhá hrdinovi radou, po které ale už umírá. A potrestání čarodějnice? Je zde vlastně skrytý trojí trest. První – Ivánek zabíjí jejího syna, druhý – Ivánek osvobozuje dva zkamenělé předchůdce – zachránce a třetí – Ivánek osvobozuje začarovanou dívku. V pohádce *Pro simoch brativ hajvoroniv i jich sestru* bratři v lese omylem zabíjí dceru baby Jagy, která má podobu kozy. Baba Jaga se chce pomstít za smrt své dcery a snaží se usmrtit různými lstmi jejich sestru, která s nimi žije v chaloupce v lese. Jednou se proměňuje ve škaredou babku a nese jí korále, které sestru škrtí. Bratři je odhalí a sestru zachraňují. Po půl roce znovu přichází ta „prokletá“ baba a dává jí červené jablko, na kterém se sestra udusí. Stejně jako v některých českých pohádkách, ani tady není čarodějnice potrestaná. Dovídáme se alespoň, že čarodějnice měla dceru a uměla měnit podobu.

Další postavou v této skupině jsou čarodějníci a černokněžníci. Dalo by se říct, že se jedná o jednu a tu samu postavu, akorát jednou ji nazývají čarodějem (čarodějníkem) a jindy černokněžníkem. Řekla bych, že postava čaroděje je v pohádkách oblíbenější než postava čarodějnice, a to platí jak pro zlotvůrce, tak i pomocníky hrdinů, kterými nejednou bývají právě čarodějové (jako například v již srovnávané pohádce *Divčina – trostinka* nebo v pohádce *Černokněžník nad černokněžníka*). Co se týče postavy jako zlotvůrce, vyskytuje se ve třech českých pohádkách (*Honzíček Zlatohlávek*, *Černokněžník nad černokněžníka* a *Dlouhý, Široký a Bystrozraký*) a v ukrajinských pohádkách *Bova Korolevič*, *Kazka pro Koščija bezsmertoho,jak joho ubili Ivan – carevič i Bulat – molodec´*.

S postavou černokněžníka, čaroděje je to mnohem lepší než s postavou čarodějnice, alespoň co se popisu postavy týče. Nejlepší popis najdeme v pohádce *Dlouhý, Široký a Bystrozraký*: „V tom nenadále rozlítly se dvéře rázem a do pokoje vstoupil černokněžník, shrbený stařec v dlouhém černém oděvu, hlavou holou, šedivé vousy po kolena a místo opasku tři železné obruče (České pohádky, 1958:21)“. Je to vlastně po drakovi jeden z nejlepších a přímých popisů zlotvůrce. Z vět pronesených černokněžníkem můžeme

[52] господар – велет / hospodář (pán domu) – obr.

usuzovat, že dokáže předvídat: „Vím, proč jsi přišel, tuto královnu chceš odtud odvést. (České pohádky, 1958:22)“, a také umí proměnit lidi v kámen (to udělal těm, kteří tu byli před naším hrdinou). A pokud by ani on nesplnil jeho službu po tři noci uhlídat královnu, také by se svými služebníky zkameněl. Po každé noci, co ji hrdina uhlídá, se stupňuje zlost černokněžníka: „A když potom černokněžník přišel a ji tu viděl, zlostí zajiskřily se mu oči… (České pohádky, 1949:24)“, a také mu vždy praskne jedna železná obruč. Po prasknutí poslední obruče se černokněžník promění v havrana a uletí oknem. A tak hrdina krásnou pannu vysvobozuje. Druhé dvě pohádky nejen že si jsou podobné navzájem, ale ještě jsou velice podobné ukrajinské pohádce *Och*[53], proto bych postavy těchto pohádek srovnala mezi sebou. Jen na začátek bych chtěla říct, že v českých pohádkách se vyskytuje prostě jen černokněžník, nebo čaroděj, ale v ukrajinských pohádkách mají tyto postavy svá jména, například Och (Ach), Kostěj nebo děd koldun. V pohádce *Honzíček Zlatohlávek*, stejně jako v pohádkách *Černokněžník nad černokněžníka* a *Och* dává otec svého syna do služby k pocestnému, černokněžníkovi, nebo Ochovi. Každý z nich naučí tohoto syna čarovat a on se proměňuje, aby otci získal peníze. V pohádce *Honzíček Zlatohlávek* se černokněžník zpočátku tváří jako dobrák, ale když ho Honzíček neposlechne, a ještě k tomu uteče (pomáhá mu při útěku klisna, která je zakletá panna) černokněžník je pronásleduje a vybarvuje se jako zlotvůrce. Oni však překračují třetí hranici, za kterou černokněžník už nepanuje (stejné jako u čarodějnic). V pohádce *Černokněžník nad černokněžníka* jsou dva černokněžníci: jeden hodný, který chlapce vyučí, naučí ho čarovat a po třech letech ho propouští domů a zlý, který chce chlapce získat do své moci. Zlý černokněžník získá chlapce lstí od jeho otce a po té následuje pronásledování a různé proměny obou „černokněžníků“ (viz přílohy). Nakonec druhý černokněžník pronásledování vzdává se slovy, že přece jen je ještě hloupý a co mu nemělo být, to mu není. V pohádce *Och* (nebo její variantě *Pro Ocha čudotvorcja*[54]) dává také otec syna na službu k čarodějovi, ale jinému, než s jakým se setkáme v jiných ukrajinských pohádkách nebo v českých pohádkách. „…otec říká: ‘to jsem se unavil, sednu si a trochu odpočinu.’ A sedne si na pařez a:‘Ach! To jsem se unavil!’ říká. Sotva to dořekl, z pařezu, kde se vzal, tu se vzal, vylezl takový malý dědek, celý vrásčitý a zelené vousy mu sahaly až po kolena. (Ckrabi mudrosti, 1966:103)“ Och je ve skutečnosti lesním carem, ale zařadila jsem ho mezi čarodějem, protože také umí různá kouzla a od čarodějů a černokněžníků se, snad až na vzhled, moc neliší. Tedy otec nechá svého líného syna ve službě u Ocha na jeden rok. Pak musí svého syna poznat, když ho nepozná, zůstane u něj ještě další rok. Och vede

[53] Ох
[54] Про Оха чудотворця

chlapce na jiný svět pod zemí, kde má chalupu a v ní je všechno zelené, stejně jako i jeho žena a děti. To jak z lenocha udělá motorného a šikovného krasavce (různými kouzly). Napotřetí otec uhodne, který je jeho syn. Při cestě domů se odehrává to samé, co v pohádce *Černokněžník nad černokněžníka*. Syn se proměňuje v různá zvířata a otec ho prodává. Potřetí se proměňuje v koně, stejně jako v české pohádce. Kupuje ho cikán, ale je to jen přeměněný Och. Samozřejmě i tato pohádka má šťastný konec, po několika proměnách se syn dostane k princezně a ta se s ním ožení. A Och? Ten si myslí, že mladíka přechytračil, promění se v kohouta a vyletí oknem ven. V pohádce *Kazka pro Bovu Koroleviča* vystupuje did koldun[55]. Není to typický čaroděj nebo černokněžník, protože se nesnaží získat hrdinu do své moci, ani nezaklel a nestřeží žádnou princeznu ani „oběť". Ale pomáhá lstí svému králi porazit hrdinu. Usuzuji, že se jedná o čaroděje, protože na sebe umí brát podobu někoho jiného, a protože je předvídaví a hrdinovi nakonec dává tři sklenky s čarovnou vodou. Posledním srovnávaným čarodějem je nesmrtelný Kostěj. Škodí tak, že ukradne ženu tomu, kdo zaplatí za dlužníka. Jak Kostěj vypadá, se nedovíme, ale zajímavé je, že přestože je nesmrtelný, má schovanou smrt ve vejci, vejce má schované v kachně, kachnu v zajícovi, zajíce ve skřínce, skříňku pod dubem, dub na ostrově a ostrov leží na moři. Hrdinovi se podaří vejce získat a zabije Kostěje. Poprvé v ukrajinské pohádce se tedy setkáváme s potrestáním zlotvůrce.

Co by se dalo obecně říci o této skupině, jak ji ještě jednou na závěr komplexně shrnout? Nedá se říct, že by se od sebe nějak výrazně lišily postavy ukrajinských a českých čarodějů a černokněžníků. Nezaznamenáme ani velké rozdíly mezi čarodějnicemi. Jediné, čeho si povšimneme je, že většina ukrajinských čarodějů a čarodějnic mají jména (baba Jaga, Och nebo Kostěj). A většinou i jinak vypadají, ale jejich funkce (zlotvůrství) jsou velice podobné a mnohdy totožné. Celá tato skupina zaklíná „oběti", chce po hrdinovi splnit tři úkoly, nebo vykonat službu. Někdy jsou za své hříchy a zaklínání potrestáni, jindy ujdou bez trestu.

5.1.3 Obři

Obři zakončují tuto velkou skupinu potvor a oblud, jenže jejich srovnání nebude vůbec lehké. Ani nevím, jestli bude vůbec nějaké srovnání možné, protože v „mých" ukrajinských pohádkách se postava obra vyskytuje pouze v pohádce *Divčyna – trostinka.* Už jsem se o něm trochu zmínila v předcházející kapitole. Obr (hospodar – velet[56]) je synem čarodějnice, žije na

[55] дід колдун.
[56] господар – велет.

ostrově v modrém moři. Žije v železné hoře ještě se svými dvanácti unesenými dívkami. Dívky říkají hrdinovi: „Hospodář-obr se probudí a hned tě zabije. Je silnější než tato hora! (Ukrajins´ki narodni kazky, 2001:13)“. Obr je za své „zlotvůrctví“ potrestán. Hrdina mu spálí knihu života a on umírá. Takže víme, že je obrovský, že má velikou sílu, že není možné ho zabít „klasickým“ způsobem, například useknutím hlavy, a ještě se dovídáme, že když chrápe, otřásá se celá hora.

I přesto, že v ukrajinských pohádkách obři nevystupují jako hlavní zlotvůrci a objevují se velmi zřídka, musela jsem je do srovnání zařadit, protože v českých pohádkách se vyskytují celkem často a vystupují většinou na úrovni draka. Ještě je ale důležité zmínit, že postavy obrů se vyskytují především v moravských pohádkách. Hlavními zlotvůrci jsou například v pohádce *Jak krejčí dostal princeznu*, kde vystupují hned tři obři. Jsou obrovští: „U ohně sedí tři náramně velicí obři a pečou uherského vola.“, „Jeden z nich vzal nůž veliký jako kosa a do druhé ruky vidle, ukrojil z vola kus masa a dává si do huby. (Plný pytel pohádek, 1978:128)“. A velice silní, protože vyrvou dub i s kořeny. A jsou také chytří, i když ne moc. Nechají si hrdinu, aby jim pomohl ukrást princeznu z hradu. Ale hrdina – krejčí jednomu po druhém nakonec usekne hlavy a jejich jazyky vyřeže a schová si je (stejný motiv jako u draků). Na scéně se pak objevuje další zlotvůrce správce, ale to bych předbíhala. V další pohádce *Chlapec a drak* jsou obři pomocníky čarodějnice, mají ji chránit. Opět jsou tři a opět hrdina všechny bez problémů zabíjí. V poslední pohádce *Kupcův syn* obr hlídá princeznu a jeho zabití není lehké, podobně jako u ukrajinského Kostěje. Princezna radí hrdinovi: „Ten obr je velmi silný, toho žádný nepřemůže a jen jediným způsobem se dá se světa shladit. Nedaleko odtud je skála a v té skále je drak a ten má sedm hlav. Kdo by chtěl toho obra zabít, musel by nejprve zabít toho draka, z toho draka by vyběhl zajíc, toho zajíce musel by chytit a roztrhnout, z něho by vyletěla holubička, tu holubičku by musel chytit a roztrhnout, vypadlo by z ní vajíčko a zarazilo by se sedm sáhů do země, to by musel vyhrabat a tím vajíčkem toho obra udeřit a tak by ho mohl zabít. (Moravské národní pohádky, 1949:185)“. Obři jsou tedy velicí a silní. Hrdinu ohrožují asi tak stejně jako drak. Buďto sužují město či hrad (*Jak krejčí dostal princeznu*), a nebo žijí někde na odlehlém místě a hlídají princeznu nebo jiné „oběti“ (*Kupcův syn*, *Divčyna – trostinka*). A na rozdíl od draků nebo čarodějnic, jejich smrti bývají různé. Buďto jim jsou useknuty hlavy, nebo jsou rozsekáni na kusy, nebo je spálená jejich kniha života a nebo je jejich smrt jinak složitá. Mě osobně nejvíce zaujala smrt spálením knihy života.

V pohádkách najdeme ještě tři různé typy zlotvůrců, ale ti se liší od předcházejících dvou skupin tím, že zlotvůrci bývají lidé – starší bratři, králové, služebníci aj. Rozdělila jsem

tyto lidské zlotvůrce do tří skupin (možná by stačila jedna skupina – Zrádci, ale stejně by bylo potřeba ji dále rozdělit na podskupiny), ale už je nebudu srovnávat podobným způsobem jako skupiny předcházející, ale spíše obecně, jen se zaměřím na rozdíly, kdyby nějaké byly. To proto, že tyto skupiny už nejsou tak obsáhlé, i přestože jsou jejich členové v pohádkách velmi rozšířeni. Navíc když se podíváme na ukrajinské zrádné bratry nebo na české, je to skoro to samé, proto by bylo zbytečné rozepisovat každou pohádku zvlášť. Jak už jsem výše psala, daly by se tyto tři skupiny postav nazvat *Zrádci*, což by vypadalo lépe a pro přehled by to bylo lepší, jenže by to byl název poněkud zavádějící, protože králové, caři či knížata nejsou zrádci, jsou pouze nepřející a to je něco jiného. Celkově však, pokud bychom přivřeli obě oči a nechali tento název, by se dalo říci, že mají mnoho společného. Všichni totiž zrazují hrdinu, někteří v kamarádství, jiní ve štěstí.

5.1.4 Podvodníci

Tyto postavy patří k nejrozšířenějším lidským zlotvůrcům a vždy, ať už v českých nebo ukrajinských pohádkách, vystupují ještě s jinými zlotvůrci, na zabití kterých se obohacují. Vystupují ve čtyřech pohádkách českých (*Jak krejčí dostal princeznu*, *Chlapec a drak*, *Drak dvanáctihlavý*, *Honza a tři zakleté princezny* a *Bubeník a zakleté princezny*) a ve třech ukrajinských (*Ivan – bohatyr*, *Jak zaliznyj vovk koroleviča z korolivnoju odružyv* a *Kotyhoroško*). V poslední uvedené ukrajinské pohádce dokonce vystupují tři typy zlotvůrců. Funkce a charakter těchto postav je ve všech pohádkách stejný. Všichni, ať už je to kočí, sluha, správce nebo hrdinovi kamarádi, se vydávají za osvoboditele princezny a přemožitele draka či jiného zlotvůrce, ale nejčastěji je jím právě drak. Postup bývá zpravidla takový: hrdina přemůže draka (zlotvůrce) a vyřízne mu jazyky, potom utíká, odchází nebo usíná a tito podvodníci se vydávají za přemožitele oblud. Na důkaz přinášejí jejich hlavy (ovšem bez jazyků) a činí si nárok na princeznu a půl království. Většinou zachráněným princeznám vyhrožují smrtí, když řeknou pravdu. Princezny si pak žádají od krále ještě rok odklad svatby a v poslední den, v den svatby s podvodníkem, přichází hrdina v přestrojení a na důkaz přináší vyřezané jazyky. Jiní zlotvůrci, ale stejná či velice podobná situace je v pohádkách *Bubeník a zakleté princezny* a *Kulihrášek*. Zde jimi jsou kamarádi hrdiny, ale jsou to falešní kamarádi. Situace, ke kterým v těchto dvou pohádkách dochází, jsou shodné. Hrdinu kamarádi spouští po provaze do hluboké jámy, kde hrdina poráží zlotvůrce, který unesl či vězní princezny. Když je vytahují z jámy, princezny si nechají a hrdinu pouští z provazu do jámy, aby se zabil. Jediné v čem se tyto pohádky od sebe navzájem liší, jsou tresty podvodníků. Nejčastěji bývají

roztrháni koňmi nebo voli, jak je tomu v pohádkách *Jak krejčí dostal princeznu*, *Chlapec a drak* a *Jak zaliznyj vovk koroleviča z korolivnoju odružyv*. Druhým nejčastějším trestem je uvěznění, v pohádkách *Bubeník a zakleté princezny* a *Ivan – bohatyr* (v této pohádce dokonce podvodník hrdinu zabíjí). A pak jsou různé tresty, například zazdění za živa ve věži v pohádce *Drak dvanáctihlavý*. Žádnému krutějšímu trestu se nedostane zrádcům v pohádce *Kulihrášek*. Ti jsou za svůj čin jen pokáráni hrdinou. Jak vidíme i zde je vidět velká podobnost až shodnost mezi českými a ukrajinskými pohádkami.

5.1.5 Starší bratři

Starší bratři jsou hned po podvodnících oblíbenými a častými zlotvůrci. Zlo páchají celkem v šesti pohádkách (českých: *Živá voda*, *Pták Ohnivák a liška Ryška*; v ukrajinských *Kazka pro Ivana*, *Molodil´na voda*, *Kulihrášek* a přeložené pohádce *Pták Ohnivák a vlk*). Páchají podobná zlotvůrstva jako podvodníci, ale s jinou motivací. Jejich motivací je strach z otce nebo strach z hanby, že oni starší bratři nesplnili úkol nebo žádost otce a nejmladší ano. Dokonce v těchto pohádkách najdeme dvě dvojice velice podobných českých-ukrajinských pohádek. První dvojici tvoří *Živá voda* a *Molodil´na voda*, druhou *Pták Ohnivák a liška Ryška* s ukrajinskou variantou *Pták Ohnivák a vlk*. První dvojice pohádek si je ještě podobnější než ta druhá. Obě začínají: „Byl jeden král a měl tři syny. (České pohádky, 1958:34)“ a „Byl jeden car a měl tři syny. Dva byli chytří a jeden hloupý. (Ukrajinské národní pohádky, 2001:176)“. V české pohádce chce král po synech, aby mu přinesli živou vodu, a v ukrajinské si žádá omlazující vodu. Bratři se vydávají na cestu. V první pohádce jede nejdříve nejstarší. Vezme si dobrého koně a z královského pokladu si nabere mnoho zlata a stříbra. Dojede k jednomu městu a v hospodě všechno v kostkách prohraje, nakonec i sebe. Stejně dopadne i mladší syn. Jen nejmladší syn se v městě nezdrží a vodu otci veze. Cestou zpět zachraňuje bratry před šibenicí a oni mu to oplácí, že mu ukradnou živou vodu a místo ní mu podstrčí otrávenou, a tak ho před otcem očerní. Otec se rozhněvá na nejmladšího syna a nechá ho zazdít za živa do věže. Když vyjde pravda najevo, jsou bratři zazděni zaživa do věže. V trestech bratrů se české pohádky od ukrajinských hodně liší. České pohádky jsou v tomto krutější a přísnější a trestem bratrů je smrt, kdežto v ukrajinských pohádkách je jim odpuštěno, jak uvidíme dále. V ukrajinské variantě nejstarší bratři také vyměňují vodu nejmladšímu bratrovi, ale jen za obyčejnou. Král se na nejmladšího syna také rozzlobí a nařídí katovi, aby ho v lese zabil. Ale v této pohádce se o osudu bratrů, po té co vyjde pravda najevo, vůbec nepíše. Motivací jednání bratrů je strach z otce. Když se podíváme na druhou

dvojici pohádek, zjistíme, že s trestem bratrů je to úplně stejně, jako u předcházející dvojice. V české variantě pohádky O ptáku Ohnivákovi jsou starší bratři popraveni. Dokonce v této pohádce jdou tak daleko, že svého nemladšího bratra zabíjí a Zlatovlásce, kterou získal, také vyhrožují smrtí, jestli řekne pravdu. Ukrajinská varianta opět začíná: „Byl jednou jeden car a ten měl tři syny. Dva chytrý a jednoho hlupáka. (Pomsta Oleksy Dovbuše, 2004:124)“. I zde bratři zabíjí svého bratra, když zjistí, že veze domů krásnou pannu, ptáka Ohniváka a koně napůl zlatého a napůl stříbrného. Ale on bratrům odpouští. V pohádce *Kazka pro Ivana* nastává podobná situace jako v pohádce *Bubeník a zakleté princezny* nebo *Honza a tři zakleté princezny*. Bratři spouští nejmladšího bratra do jámy, kde on poráží zlotvůrce, ale už ho z díry nevytáhnou. Nejmladší bratr se z jámy dostane, přijde domů, a když ho nejstarší bratr uvidí, utíká. Prostřední bratr ho prosí, aby ho, za to co mu udělali, zabil. Ale on mu odpouští. Ani v poslední ukrajinské pohádce to s trestem není jinak. Kulihrášek zachraňuje své bratry, zabije draka a vezme jeho bohatství. Ale bratři nevědí, že jejich osvoboditel je zároveň jejich bratrem, a tak ho přiváží ke stromu a nechávají ho tam, aby ho roztrhala divoká zvěř. On vyrve strom i s kořeny a jde domů, ale bratry přesto nepotrestá. Tady je motivací jednání bratrů především strach z hanby, že jich šest draka nezabilo a on jediný ano.

Když se tedy podíváme na pohádky se zrádnými bratry, tady už rozdíl mezi českými a ukrajinskými pohádkami najdeme, a to právě v trestech bratrů. Jinak jsou tyto postavy, jejich jednání a motivace stejné a jen těžko by se dalo poznat, zda se jedná o ukrajinskou nebo o českou pohádku. A charakter starších bratrů je taky stejný ve všech pohádkách. Vždy si berou více peněz, které někde prohýří, lepší vojáky, dobré koně.

5.1.6 Králové, caři, knížata

Poslední skupinou zlotvůrců jsou panovníci. Ti páchají své zlo ve čtyřech pohádkách, ve třech českých (*O chovanci královském*, *Tři zlaté vlasy děda-Vševěda*, *Jedenáct draků a černá paní*) a v jedné ukrajinské *Leťučyj korabel´*. Ve všech pohádkách se jejich zlotvůrctví projevuje shodně. Hrdina chce panovníkovu dceru, ale ten mu ji nechce dát jen tak, a tak si vymýšlí různé zkoušky a doufá, že při nich hrdina zemře, nebo že se vzdá a nebude se o jejich dceru ucházet. V jediné pohádce je panovník potrestán, a to v *Tři zlaté vlasy děda-Vševěda*, kde se nejspíš kvůli své chamtivosti stane převozníkem. Tito panovníci jsou zákeřní a nepřejícní. Nechtějí mít za zetě nějakého ubohého chasníka nebo zchudlého rytíře. Vlastně ve všech čtyřech pohádkách je hrdinou právě takový chasník nebo chudý rytíř. Tedy tyto postavy

plní jak v českých tak ukrajinských pohádkách stejnou funkci a stejné zlo. Jen v pohádce *O chovanci královském* panovník svého činu lituje.

5.2 Hrdinové

Podle mého názoru jsou hrdinové nejdůležitějšími a nejzákladnějšími postavami. Bez hrdinů by snad pohádka nebyla pohádkou. Stejně jako i předchozí kapitoly, i tuhle bych pro lepší orientaci rozdělila do několika skupin, přesněji do tří. Rozdělila jsem je tak, abych obsáhla všechny hlavní postavy. Proto se stane, že v poslední podkapitole Sestry budu srovnávat jen dvě pohádky, protože postavy dívek – hrdinek se v pohádkách objevují jen zřídka. Nejzajímavější podskupiny pro mě byly „hloupí“ Honzové a „hloupí“ Ivanové**.** Další podskupinou jsou Nejmladší synové, královicové a carevicové. Tato podskupina by se dala rozdělit na dvě malé samostatné, ale protože se vzájemně prolínají, nechám je jako jednu společnou.

5.2.1 „hloupí“ Honzové a „hloupí“ Ivanové

Tato podskupina je velice zajímavá, snad nejzajímavější ze všech, a to hlavně proto, že tu máme dvě totožné postavy vystupující v českých a ukrajinských pohádkách, tudíž i srovnávání bude o to zajímavější. Postava českého Honzy se objevuje spíše v pohádkách o životě, ale našla jsem i tři pohádky kouzelné (*Honza a tři zakleté princezny*, *Honza králem* a *Honzíček zlatohlávek*). V ukrajinských kouzelných pohádkách se objevuje o něco více (*Divčina – trostinka*, *Kazka pro Ivana*, *Kazka pro Koščija Bezsmertnoho, jak joho ubili Ivan – carevič i Bulat – molodec´*, *Jak Ivanko- dureň z korolivnoju odruživsja*, *Ivan – bohatyr* a *Ivan – mužčyj syn*). Když se podíváme na českého Honzu, jaký tedy je? Společné mají všichni tři Honzové, že pocházejí z chudých poměrů. V pohádce *Honza králem* se vydává Honza na vandr, protože už ho rodiče neuživí, v pohádce *Honzíček zlatohlávek* se dostává Honza do služby k čarodějníkovi, protože má chudého otce a čarodějník mu za syna dobře zaplatí. I v poslední pohádce pochází Honza s chudých poměrů: „Tu se hlásí mladíček, řekl, že je chalupnický syn, že se jmenuje Honza a že by šel ty princezny hledat. Král se na něj podíval a neměl mnoho chuti takového holobrádka přijmout. (Český Honza, 2005:34)“. Nejstatečnější je Honza z pohádky *Honza králem*: „I já se nebojím ani čerta! (Český Honza, 2005:99). Ale i ostatní dva Honzové mají odvahy na rozdávání. V pohádkách *Honza králem* a *Honza a tři zakleté princezny* Honza osvobozuje princezny z moci draků a v obou pohádkách si jeho

činny přisvojují podvodníci. V pohádce *Honzíček zlatohlávek* se Honza dostává do služby k čarodějníkovi, ze které ale utíká za pomocí klisny, která je začarovaná panna. Honza je tu nazýván hloupým Jankem a je lidem k smíchu, ale až svým hrdinstvím si získá uznání i krále – tchána. Také v pohádce *Honza králem* se mu lidé smějí pro domnělou hloupost. Ale když zjistí, že to on zachránil princeznu: „Teď ho měli teprve v úctě, dřív mu říkali hloupý Honza. (Český Honza, 2005:102)“. A dvakrát dostává za ženu nejmladší královu dceru.

O co hloupý Ivan? Jak moc je a jak není podobný českému Honzovi? V pohádce *Jak Ivanko-dureň z korolivnoju odružyvsja* vystupuje Ivan velice podobný našemu Honzovi. Také je považován za hlupáka a přitom má „pod čepicí“. Získává princeznu a nakonec si získává náklonnost i krále, který si o něm myslel, že je to jen lenoch a žvanil. Ale to je jen jedna pohádka, kde vystupuje podobný Ivan. V ostatních už není Ivan považován za hloupého. Sice mu v některých pohádkách nedůvěřují, nebo se mu vysmívají, ale to pro jeho chudý původ. Jinak jsou Ivanové těchto pohádek velice silní a udatní, uctiví ke starým lidem. Většinou jsou nejmladšími bratry, a přestože jsou svými staršími bratry zabiti, po vzkříšení jim dávají milost (*Kazak pro Ivana*). V pohádce *Divčina – trostinka* vystupuje sirotek Ivánek. Je hodný, nosí babě (čarodějnici) vodu, vaří jí jídlo, protože ona se nemůže hýbat. Je odvážný, nebojí se utkat i s obrem. Stará se i o umírajícího čaroděje, který mu potom pomáhá. A když čaroděj zemře, pochová ho, jak se sluší a patří. Tedy dalším kladem je slušné vychování. V podstatě takto by se dali charakterizovat i Ivanové ostatních pohádek. Ale rozhodně by se v jejich popisu neobjevila slova jako hloupost nebo hlupák. Tím se podstatně liší od českých hloupých Honzů.

5.2.2 Nejmladší synové

Jsou nejrozšířenější, ale nejméně zajímavou skupinou hrdinů. Navzájem jsou si v pohádkách tak podobní, že se jen těžko hledá něco zajímavého pro srovnání. Přesto jsem pár zajímavostí našla. Když v ukrajinských pohádkách vystupují tři bratři, skoro vždy jsou popsaní, že dva jsou chytří a jeden hlupák. Například v pohádce *Molodiľna voda* se píše: „Byl jeden car a ten měl tři syny. Dva chytré a jednoho hloupého. (Ukrajins´ki narodni kazky, 2001:176)“. V pohádce *Leťučyj korabeľ*: „Žil jednou dědek a bába a měli tři syny, dva chytré a jednoho hloupého. (Ukrajins´ki narodni kazky , str. 193)“. V pohádce *Jak Ivanko-dureň z korolivnoju odružyvsja* má opět otec tři syny, dva chytré, jednoho hlupáka. A stejné je to i v pohádce *Pták Ohnivák a vlk*. Není ale pravidlem, že nejmladší synové jsou považováni za hlupáky, například v pohádce Carivna – žaba má král tři syny-sokoli. A pouze starší bratři se

mladšímu posmívají, ale ne kvůli hlouposti. Ale tato pohádka je spíše výjimkou. V českých pohádkách, kde vystupují tři bratři, není nemladší považován za hloupého, ale nezkušeného: „Milé dítě, ty myslím málo pořídíš; jsi ještě příliš mladý a nemoudrý. (České pohádky, 1959:44)“. Také jsou nemladší synové skromnější, hodnější a uctivější, než jejich starší bratři. Takové hrdiny najdeme v pohádkách *Živá voda*, *Pták Ohnivák a liška Ryška* a *Dlouhý, Široký a Bystrozraký*. Všichni tito hrdinové mají sklon k neposlouchání svých pomocníků (v případě ukrajinských pohádek je to z hlouposti a v případě českých pohádek se jedná o jakousi jejich slabost).

5.2.3 Sestry

Jak už jsem v úvodu k postavám hrdinů psala, v této podkapitole budu mít ke srovnání pouze dvě pohádky, a to českou *O dvou krkavcích* a ukrajinskou *Por simoch brativ hajvoroniv*. V obou pohádkách jsou bratři zakletí v havrany. Jejich matky říkají: „Bodejž byste zkrkavčili. (Moravské národní pohádky, 1949:144)“, „… z hněvu říkala, kéž by se havrany stali… (Ukrajins´ki narodni kazky, lehendy a anekdoty, 1957:78)“. Posléze se sestry vydávají bratry hledat. Najdou je, ale aby zrušily jejich prokletí, nesmí o nich určitou dobu nikomu nic říci. Obě dvě sestry jsou postaveny před obrovskou zkoušku, při které málem přijdou o svého muže. A česká pohádka jde ještě dál. Porodní bába chce hrdince utopit děti (dvě zachraňují její dva bratři a třetí se jí opravdu podaří utopit). Tyto hrdinky jsou odvážné, ničeho se nebojí, nepláčou (jako někteří hrdinové), nehořekují nad svým osudem. Vše nesou velmi statečně a bratry nakonec osvobozují. Zdá se mi, že tyto dvě pohádky jsou dokonce jakousi poctou ženství a ženám, jejich těžkému údělu v životě. Opět se tedy setkáváme se stejným typem hrdiny v českých a ukrajinských pohádkách. Dokonce s velice podobnými pohádkami celkově.

Stále jsem však ještě nevyčerpala všechny hrdiny, kteří se v pohádkách objevují. Například v mnoha moravských pohádkách jsou častější hrdinové nižší třídy (například synové kupců, chlapci a synové chudáků). Nebo jsou jimi královicové, carevicové a princové. Ale nějaké rozdíly jsem mezi těmito postavami, až na to z jaké pochází společenské vrstvy, nenašla. Nedá se říci, které postavy se objevují častěji a jestli jsou pro ukrajinské pohádky typičtější carevicové a pro české chudí chlapci, protože tito hrdinové se objevují jak v pohádkách českých, tak ukrajinských. Ani jejich chování není rozdílné. Ukrajinští hrdinové jsou pouze více uctiví ke starým lidem.

5.3 Pomocníci hrdinů

Pomocníci hrdinů jsou jednou z vůbec nejrozšířenějších ale zároveň nejsložitějších skupin, protože tyto postavy se vyskytují ve všech pohádkách a někdy jsou zastoupeni v pohádce vícekrát. Jsou tak důležití, že je v některých pohádkách můžeme chápat i jako druhé hrdiny. Pro lepší přehled jsem zvolila rozdělení těchto postav do tří skupin a v každé skupině se pokusím srovnat ty nejzajímavější zástupce (nebudu tedy srovnávat všechny pomocníky). Pomocníky jsem rozdělila do tří základních podskupin: **zvířata**, **čarodějové a čarodějnice a různí dědové a babičky**, **ostatní pomocníci**. Nejvíce jsou pomocníci zastoupeni v první podskupině.

5.3.1 Zvířata

Charakteristika této podskupiny není vůbec jednoduchá, protože zvířata-pomocníky by bylo možné rozdělit ještě do tří podskupin, a to na zvířata, která pomáhají, aby se odvděčila. V druhém případě sice zvířata pomáhají hrdinovi, ale mají z toho i osobní prospěch, neboť se jedná o začarované mládence či dívky ve zvířata a hrdina je osvobozuje. A do třetí podskupiny patří zvířata, která jsou prostě jen pomocníky a pomáhají hrdinovi bezdůvodně. Ale ani tak není toto rozdělení úplné a jednoznačné. Postavy zvířat pomocníků pomáhají hrdinovi celkem v šestnácti pohádkách. Jak už jsem výše psala, v některých pohádkách dokonce vystupují dva typy zvířat-pomocníků (*O třech holubicích, Divčinka – trostinka*). Porovnávat všechny zvířecí pomocníky by tedy mohlo stačit na další samostatnou práci, proto jsem se rozhodla, že vyberu tři nejzajímavější zastupitele této skupiny a ty vzájemně porovnám. Hlavně jsem vybrala takové pomocníky, kteří se vyskytují shodně alespoň v jedné české a jedné ukrajinské pohádce, a o kterých je co napsat. Prvními takovými je dvojice vlk-liška.

Vlk-liška

Tyto dvě postavy nacházíme v pěti pohádkách, ve dvou českých (*Živá voda, Pták Ohnivák a liška Ryška*) a ve třech ukrajinských (*Jak zaliznyj vovk koroleviča z korolivnoju odružyv, Kazka pro Ivana* a *Pták Ohnivák a vlk*). V pohádce *Jak zaliznyj vovk koroleviča z korolivnoju odruživ* hrdina, když je ještě malým chlapce zachraňuje železného vlka. Otec hrdiny totiž vlka chytí na lovu, a protože to není jen tak obyčejný vlk, chce se jím pochlubit jiným králům. Jenže mezi tím, co hodují, pouští náš hrdina vlka na svobodu. Otec se na

chlapce rozhněvá a chce ho dát zabít, ale je mu život ušetřen. Po čase přibíhá vlk splatit svou službu. Proměňuje se třikrát v koně, pokaždé ještě krásnějšího a třikrát radí hrdinovi, jak získat princeznu. Počtvrté mu ještě dává buben, na který když zabubnuje, objeví se kolem všude vojsko. Pomáhá mu do pětice. Dává mu takový nástroj, na který když zahraje, objeví se dvacet čtyři muzikantů. Potom mizí napořád. V pohádce *Kazka pro Ivana* vlk vystupuje zprostředkovaně, prvotním pomocníkem je prsten, který když hrdina vyhodí do výše, přivolá vlka. Vlk potom hrdinu vynese z jámy, obdaruje ho šavlí a uteče do lesa. V české pohádce *Živá voda* je vlk popsán mnohem lépe než v ukrajinských: „Královic vsedl na vlka a vlk se s ním vznesl do povětří, výš nežli ten les, níž nežli oblaky, huňatým ohonem vesloval, a jako šípka letěli přes hory doly, přes vody brody, až přiletěli na jednu horu… (České pohádky, 1959:36)“. Vlk mu také radí: „Však prve nežli odejdu, vezmi dobrou radu: nekupuj na cestě žádného masa od šibenice, sic bude s tebou zle. (tamtéž, str. 38)“. Ale hrdina ho neposlouchá a platí za bratry dluhy, když vidí, že je vedou k šibenici. Bratři na něj vymyslí lest, král se na hrdinu rozzlobí a nechá ho zazdít ve věži. Vlk k němu ještě jednou naposledy přichází a nosí mu do věže potravu, do té doby, než dojde hodina jeho vysvobození. Už teď mezi těmito pohádkami nebo lépe postavami můžeme postřehnout malé rozdíly. Například v české pohádce hrdina vlka neposlechne a vymstí se mu to, kdežto v ukrajinské poslechne všechny jeho rady. Navíc v české pohádce je lépe popsaný, ale na rozdíl od ukrajinského vlka se v nic nepřeměňuje. Společné však mají to, že oba vlci se hrdinovi odměňují za jeho skutek. Na konec jsem nechala pohádky *Pták Ohnivák a liška Ryška* a *Pták Ohnivák a vlk*. Už na první pohled to vypadá, že se bude jednat o velice podobné pohádky, jen s jinými pomocníky. Zajímavé mi přijde, že tam kde je v ukrajinštině vlk, v českých pohádkách vystupuje liška. Je to velice jednoduché vysvětlení. V našem folkloru, podle mého názoru a mých zkušeností, vlk vystupuje většinou jako hlupák a většinou je právě přechytračen liškou. Stačí se podívat na české bajky a vidíme, že tím chytřejším a mazanějším tvorem je liška. A proto se do české pohádky O ptáku Ohniváku více hodí. Kdežto v ukrajinském folkloru je, jak už jsem výše psala, vlk a vlkodlactví skoro mýtem. Z vlků měli lidé strach, a proto si je v pohádkách přikrášlovali, dělali z nich hodné bratry (v pohádkách o zvířatech), a nebo pomocníky v kouzelných pohádkách, aby tak zmírnili strach, který z nich měli. Ano, samozřejmě tím nechci tvrdit, že ukrajinské bajky nemají svou chytrou lišku, ale v pohádkách prostě převládá hodný vlk nad mazanou liškou. Alespoň mě se to tak jeví. Navíc když se podíváme na skutečnosti, na Ukrajině se dodnes můžeme s vlkem běžně setkat. Tedy možná ne běžně, ale místní to rozhodně nepřekvapí. Kdyžto u nás se s ním tak často nesetkáme a v dnešní době jen zcela výjimečně, za to s liškou se můžeme střetnout a divné by nám to nepřišlo. Proto si

myslím, že tyto faktory rozhodují o tom, že v českých pohádkách liška a v ukrajinských vlk. To že se v českých pohádkách vyskytne postava vlka, mají za následek vlivy (jak jsem výše psala o podobnosti moravských a ukrajinských pohádek). Tedy podívejme se na tyto dvě pohádky trochu zblízka. V české variantě se vydávají tři synové hledat ptáka Ohniváka. Nejmladší syn má dobré srdce, proto od sebe neodežene lišku, která ho prosí o jídlo, a rozdělí se s ní: „Liška Ryška najedla se dosyta a pak povídá: 'Dobřes mne nakrmil, dobře ti posloužím. Vsedni na svého koně a jeď za mnou. Když uděláš, jak ti poradím, pták Ohnivák bude tvůj.' Potom běžela napřed a huňatým ocasem dělala mu cestu: smetala hory, plnila doly a přes vody brody stavěla mosty. (České pohádky, 1959:46)". Potom mu radí, jak získat ptáka Ohniváka. Ale jak už to v českých pohádkách bývá, slabostí hrdiny je neposlouchat rady. A proto mu pomáhá dostat ještě koně Zlatohříváka a Zlatovlásku. Když se vrací zpátky, postupně se liška proměňuje ve Zlatovlásku, Zlatohříváka a Ptáka Ohniváka (proto, aby hrdina vyměnil, co potřebuje, ale všechny tři bytosti mu zůstali): „'už jsem ti pomohla ve všeličem, ani v tom tebe neopustím'. Tu skočila v lese přes vývratek, udělala kozelec, a místo lišky Ryšky stála tu druhá panna Zlatovláska … (tamtéž, str. 51)". Nakonec mu ještě dává radu, ať nikde nezastavuje, jinak nedobře pochodí. Opět neposlechne a je bratry rozsekán na kusy. Liška ho oživí, vynutí si na vráně živou a mrtvou vodu. V ukrajinské variantě se do světa vydávají také tři bratři, ale ten nejmladší je nejhloupější. Na rozcestí na něj zbude cesta „Kdo se vydá touto cestou, tomu vlk sežere koně". A tak se i stane. Vlk mu potom říká, aby nasedl na něj, a ptá se ho, kam ho má vést a hlupák říká, ať ho veze, kam chce. Také dojedou k ptáku Ohniváku a vlk mu též radí, jak ho získat. Ale i v této pohádce hrdina neposlouchá rady, ale spíš proto, že to je hlupák: „Hlupák šel, vylezl na sloup, ale místo aby chytl rovnou klec, vzal rukou za provázek.", „Hlupák vešel do stájí, ale zase zapomněl, co mu vlk poradil, chytl koně za uzdu a v tu chvíli uzda zazvonila. (Pomsta Oleksy Dovbuše, 2004:127)". Všechno se odehrává velice shodně, jako v pohádce s liškou Ryškou. Také hlupákovi vlk pomáhá a radí jak získat ptáka Ohniváka, koně napůl stříbrného a napůl zlatého a pannu. Získá i pannu a uhání zpátky k zámku, kde chtěl koně. Vlk se zastaví a říká: „Já se proměním v pannu a ty mě odveď ke strážím. Až od nich dostaneš koně napůl zlatého a napůl stříbrného, vyskoč na něj a uháněj cestou, která vede k ptákovi ohnivákovi. Já tě dohoním. (tamtéž, str. 128)". To se opakuje i dále. A na cestu mu ještě vlk radí, aby nikde neusnul, nebo ho bratři zabijí. Tak se stane. Vlk donutí vránu, aby mu přinesla léčivou a živou vodu. Potom ho ještě veze domů.

Jak vidíme, tyto pohádky jsou opravdu velice pohodné. A i funkce, rady, pomoc a schopnost proměňovat se je stejná u obou pomocníků. Ale protože jsem neměla k dispozici

originální ukrajinský text, trochu se obávám, jestli se ze strany překladatele nejedná o pouhou nápodobu české pohádky.

Trojice pomocníků

Teď se podíváme na ještě častější pomocníky, kteří vystupují v trojici. Jeden po druhém pomáhá hrdinovi. Jsou dva typy těchto skupin pomocníků. První typ pomáhá hrdinovi při plnění úkolů a vystupuje každé zvíře samostatně. V druhém případě vystupují všichni pohromadě, a to když pomáhají hrdinovi přemoci zlotvůrce. Společné tyto dvě skupiny mají to, že vždy pomáhají hrdinovi z vděku (většinou jim ušetří život a nezabíjí je, a nebo pak jim pomáhá ze svízelné či smrtelné situace). Tato trojice pomocníků většinou vystupuje v pohádkách v kombinaci s jinými pomocníky, dalo by se o nich tvrdit, že jsou takovými vedlejšími pomocníky (toto ovšem neplatí pro pohádky, ve kterých pomáhají hrdinovi v souboji). Také kombinace této trojice není vždy stejná. Jak se později přesvědčíme, tam kde hrdina musí splnit tři úkoly, většinou pomáhají zvířata různých světů (voda, země, vzduch → o tom proč tyto světy jsem psala už v teoretické části, konkrétně v kapitole *Postavy zvířat*). A tam, kde se utkávají společně s hrdinou se zlotvůrcem, jsou pomocníci zástupci země, protože těžko si umíme představit, jak by například rak nebo moucha mohli hrdinovi pomoci při souboji s drakem. Při bádání jsem nenarazila na vyloženě typickou ukrajinskou trojici nebo typicky českou. Proto se domnívám, že pohádkáři vybírali tato zvířata, ne podle nějakého národního vědomí, ale podle situace (tedy podle úkolů, které svým hrdinům vymysleli). Těžko by například lev mohl hledat prsten v moři a nebo moucha přinést živou a mrtvou vodu. Přesto uvedu pohádky, ve kterých se tito pomocníci objevují a také kombinace v jakých se objevují a potvrdím na nich své domněnky. V českých pohádkách *Drak Dvanáctihlavý* vystupuje kombinace vlk, medvěd a lev. Hrdina myslivec je chce zastřelit, ale neudělá to a oni jdou s ním a pomáhají mu porazit draka. V pohádce o třech holubicích pomáhá hrdina od smrti mouše, vlkovi a rakovi a ti mu za to pomáhají při plnění úkolů od čarodějnice: „Roztrhl pavučiny, které byly veliké jako plachta, moucha z nich vylezla a pravila: ‘Utrhni sobě jednu nožku ze mne, a jak s tebou bude zle, tož si na mne vzpomeň! Já ti přijdu na pomoc.’ (Moravské národní pohádky, 1948:42)“. V pohádce *Kupcův syn* pomáhá hrdinovi lev, pes a orel. Každému opět ušetří život a z každého si schová pár chlupů. Pomáhají mu zabít obra, lépe řečeno najít jeho smrt a ta se skrývá v drakovi, pak zajíci atd. (popsáno už v kapitole *Obři*). V ukrajinské pohádce *Kazak pro Koščija bezsmertonoho, jak joho ubili Ivan – carevič i Bulat – molodec´*opět hrdina ušetří život zvířatům, která se mu potom odvděčují. Jsou jimi

pes, orel a rak a pomáhají mu, stejně jako v pohádce *Kupců syn*, získat smrt Kostěje. Zvířata v pohádce *Carivna žaba* pomáhají hrdinovi dostat se ke své ženě, aby ji mohl vysvobodit. Pomáhá mu medvěd, sokol a štika. Poslední dvě pohádky se přece jen trochu odlišují. V pohádce *Ivan – bohatyr* vystupují dokonce čtyři pomocníci. Všem hrdina ušetří život a oni mu za to dávají do služby jedno ze svých mláďat. Jsou to zajíc, liška, vlk a medvěd. Ti mu posléze pomáhají přemoci draka, ale hlavně když je hrdina zabit podvodníkem vozkou, přinášejí živou a léčivou[57]vodu a oživují svého pána. Trojice zvířat se objevuje i v poslední pohádce *Molodil´na voda*, kde ale hrdina zvířata nezachraňuje, ani jim neušetří život, ale dostává je darem od svých tří sester – kocoura, myš a krysu. Také oni mu pomáhají, ale zároveň ještě zvířata potřebují pomoc od raka. Takže tuto pohádku bych jen tak okrajově řadila, do této skupiny.

5.3.2 Čarodějové a čarodějnice a různí dědové a babičky

První zajímavostí, které si všimneme, a na kterou jsem upozorňovala již ve skupině zlotvůrci, je, že čarodějové a čarodějnice mohou být a jsou i pomocníky hrdinů. Proč tomu tak je, proč tyto postavy v jedné pohádce vystupují jako zlotvůrci a v jiné jako pomocníci, tím se zabývat nebudu, to už by bylo na jinou práci. Mě jde pouze o srovnání. Zajímá mě především, jestli se čarodějové a čarodějnice pomocníci vyskytují jak v českých tak ukrajinských pohádkách a jak a v čem pomáhají hrdinovi. Tyto postavy pomáhají hrdinovi v pohádkách *Honza a tři zakleté princezny*, *Tři zlaté vlasy děda vševěda*, *O třech holubicích*, *Černokněžník nad černokněžníka*, *Kupcův syn*, *O chovanci královském*, *Divčinka-trostinka*, *Kazak pro Bovu Koroleviča*, *Molodyl´na voda*, *Carivna – žaba*, *Ivan – bohatyr*, *Ivan – mužčyj syn*, *Leťučyj korabel´* a *Och*. V pohádkách mají malinké ale důležité epizody. V ukrajinských pohádkách tvoří drtivou většinu mužské postavy pomocníky. Pouze v jediné pohádce (*Carivna – žaba)* se setkáváme s „hodnou“ babou Jagou, a to ještě vedle ní vystupuje i dobrý stařík. Takže vidíme, že hodná čarodějnice se sice v ukrajinských pohádkách vyskytne, ale opravdu výjimečně. V této pohádce konkrétně radí hrdinovi, kde se nachází jeho žena a jak ji může získat. A v jediné ukrajinské pohádce se vyskytuje postava skutečného čaroděje (v *Divčinka – trostinka*), který hrdinovi daruje kouzelné kapky, které když hodí do moře, se promění v loď. Ale čaroděj bych řekla, že pomáhá spíše ze msty k čarodějnicím, které zapálily jeho knihu života a uvěznily ho do jeskyně, kde pomalu umírá. Ve všech ostatních uvedených

[57] Гоющую воду

ukrajinských pohádkách vystupuje postava dida nebo staryčka[58], tedy děda nebo staříka (stařečka). A skoro ve všech je popsán stejně, jen s malými nepodstatnými rozdíly. Vždy hrdina potkává na cestě staříka, s vousy dlouhými do pasu nebo až na zem, bílými, celý šedivý, oblečen v bílou. Oblíbené je přirovnání: stařík, celý bílý, jako mléko. Společné tito staříci mají i to, že hrdinovi, kromě dobrých rad, dávají ještě kouzelný předmět (například veslo, klubíčko, které je má někam dovést, píšťalku apod.). Když se podíváme na české pohádky, převládají v nich ženské postavy pomocníků. S čarodějnicí nebo stařenkou (sudičkou, drakovou ženou, babičkou) se setkáme v pohádkách *Honza a tři zakleté princezny*, *Tři zlaté vlasy děda-Vševěda*, *O chovanci královském* a *Kupcův syn*. Pokaždé se jedná o jinou postavu, jednou je to čarodějnice, jindy sudička a podobně, jinak i vypadají. Sudičky jsou celé v bílém, čarodějnice má na klíně kocoura, který jí svítí očima. Není v těchto postavách taková jednota, jako v ukrajinských. Čarodějové vystupují v pohádkách *Černokněžník nad černokněžníka* a *O třech holubicích*. Jejich funkce už si jsou přeci jen o něco podobnější. Hrdinu berou k sobě do služby na tři roky a ještě mu pak dávají radu. V druhé pohádce je popsán čaroděj: „Hlavu měl střapatou, široký byl jako vědro a nos jako hůlka mu dosahoval až na břicho. (Moravské národní pohádky, 1948:35). Musím říci, že mě osobně se více líbí tyto postavy v ukrajinských pohádkách, a to především kvůli shodě, která mezi postavami panuje. Přestože tedy je rozdíl mezi popisem čarodějů a čarodějnic, dále také v intenzitě s jakou se vyskytují pomocníci a pomocnice. Přesto mají jedno společné (kromě toho, že pomáhají hrdinovi), a to, že hrdinovi pomohou kouzelným předmětem, který mu darují. Tím se liší i od postav zvířecích pomocníků, kteří spíše pomáhají radou a skutky.

5.3.3 Ostatní pomocníci

Do této poslední skupiny spadají různí pomocníci, kteří se v pohádkách vyskytují s menší intenzitou, než předchozí pomocníci. Z těchto pomocníků, do kterých patří například železný muž, černý muž, různé předměty (například prsteny, vesla, kapky, píšťalky), jsou nejzajímavější ti pomocníci, co v pohádce zaujímají pozici jako hrdinové. Takové pomocníky najdeme v pohádkách *Dlouhý, Široký a Bystrozraký* a *Leťučyj korabel´*. Pomocníci v obou zmíněných pohádkách mají mnoho společného. Prvním společným, jak už jsem zmínila, je fakt, že vystupují na stejné úrovni jako hrdina. Druhým společným jevem je výběr jmen těchto pomocníků. V české pohádce vystupují tři; Dlouhý, Široký a Bystrozraký. Pojmenování je metaforické: „I začal se dlouhý natahovat, tělo jeho kvapem rostlo, až byl tak

[58] Діда, старичка

vysoký jako ta jedle; pak sáhl pro to hnízdo a v okamžení smrštil se zas a královici ho podává. (České pohádky, 1959:19)“. V ukrajinské pohádce vystupuje pomocníků sedm; Sluchalo, Ckorochod, Strilec´, Obidajlo, Obpivajlo, Morozko a „ten, který nosí dvůr“[59]. Poslední pomocník nemá jméno. A do třetice společným rysem je, že všichni pomocníci pomáhají hrdinovi plnit úkoly, aby získal princeznu. Proto se tak zvláštně jmenují, aby nám už dopředu napověděli, jakých služeb bude potřeba.

Ve všech pohádkách ještě vystupují postavy „oběti“. Přestože se tyto postavy vyskytují ve všech pohádkách, nevydělila jsem je jako samostatnou skupinu, a to ze dvou důvodů. Zaprvé mi to pro srovnávání pohádek nepřišlo důležité a ani žádané, protože „obětí“ může být téměř kdokoliv a myslím, že by ani na nich nešlo tím pádem srovnat nějaké rozdíly. Jednou je „obětí“ mládenec, jindy princezna nebo dívka a je jedno, jestli se jedná o českou nebo ukrajinskou pohádku. A druhý důvod je ten, že častokrát jsou oběti zároveň i pomocníky hrdinů, takže někteří byli srovnáni v příslušné kapitole.

Přestože byla první část zaměřena především na postavy kouzelných pohádek, podařilo se mi v ní srovnat i konflikty, které vznikají mezi hrdinou a zlotvůrcem. Také motivace a tresty zlotvůrců jsou zde už porovnané. Proto by bylo zbytečné se těmito kapitolami znovu zabývat a přešla bych rovnou k poslední kapitole, a to *Ostatní pohádkové jevy* (pohádkové prostředí a pohádkové fráze).

5.4 Ostatní pohádkové jevy

Pohádkové prostředí: co se týče prostoru pohádek, tomu není věnováno příliš pozornosti (stejně jako času). Ale všimla jsem si pár společných jevů a jednoho značně rozdílného. Takovým společným jevem je dub. Vyskytuje se všude tam, kde se ukazuje síla, ať už hrdiny nebo zlotvůrců (*Kulihrášek*, *Jak krejčí dostal princeznu*). Takovým rozdílným jevem je místo, kam hrdina odchází, nebo kde žije drak. V českých pohádkách se hrdina dostává k červenému nebo černému moři (*Tři zlaté vlasy děda vševěda*, *Pták Ohnivák a liška Ryška*, *Drak Dvanáctihlavý*, *O třech holubicích*), kdežto v ukrajinských pohádkách hrdina dochází k modrému moři (*Divčynka trostinka*) a nebo prostě jen k moři. Společné co se týče prostředí, jak jsme si mohli všimnout už v předchozích kapitolách, jsou ještě místa, kde se vyskytují zlotvůrci (skály, podzemí a moře). Hrdina se na své cestě dostává do hustého temného lesa, dlouhého třeba tři dny (*Drak dvanáctihlavý* nebo *Divčynka trostinka*)

[59] Слухало, Скороход, Стрілець, Обідайло, Обпивайло, Морозко, „Той, що ніс двора“. S překladem jsem si nevěděla moc rady, snažila jsem se jména trochu počeštit, tedy: Dobřesluch, Rychlík, Střelec (správné přeložení, ale podle vlastností bych spíše řekla, že se rovná českému Bystrozrakému), Jedlík, Pijan, Mrazík.

Pohádkové fráze: ty jsou shodné u zlotvůrců (nejčastěji draků), kteří shodně čuchají člověčinu. V pohádce *Honza a tři zakleté princezny* říká drak: „Fi, fi, smrdí mně tu člověčina! (Český Honza, 2005:36)“. V ukrajinské pohádce *Kulihrášek* říká drak také, že tam smrdí lidský duch a to samé říká drak v pohádce *Kazka pro Ivana*. S druhým typ pohádkové formule se setkáváme při oživování hrdiny, který po vzkříšení říká: „Ach, jak jsem to tvrdě spal“ načež mu jeho pomocník-zachránce odpovídá: „a kdyby mne nebylo, na věky bys byl se neprobudil. (České pohádky, 1959:54)“. S takovými a velice podobnými výroky se setkáváme například v pohádkách *Pták Ohnivák a liška Ryška* nebo *Pták Ohnivák a vlk*.

Zazvonil zvonec a pohádky je konec.

6. Závěr

Při srovnávání českých a ukrajinských pohádek jsem dospěla k několika zajímavostem. Na první, takový obecný a laický pohled jsou si pohádky těchto dvou národů opravdu velice blízké. Jejich postavy a funkce postav jsou téměř shodné, v základních rysech. Po srovnání ještě konfliktů, motivací postav, pohádkových formulí a prostředí bych se přikláněla k teorii historicko-geografické, jak už o ní bylo psáno v kapitole *Teorie pohádek*. A však i přestože mou snahou bylo dokázání shodnosti pohádek těchto dvou národů, došla jsem při bádání k určitým rozdílům, u kterých už zasvěcenější člověk pozná rozdíly mezi českou a ukrajinskou pohádkou. Avšak tyto zjištěné rozdíly zase není možné aplikovat na každou pohádku zvlášť, protože vždy neplatí to samé pro všechny pohádky ukrajinské a pro všechny české. I mezi nimi vzájemně uvnitř jsou rozdíly. Takovými rozdíly jsou například tresty. Jak už vím, v ukrajinských pohádkách je starším zrádným a proradným bratrům odpuštěno, kdežto v českých je stihne krutá smrt. Další rozdíl vidíme v postavách „hloupého“ Honzy a „hloupého“ Ivana, kde „hloupý“ Ivan můžeme aplikovat jen na jednu z „mých“ pohádek. Jinak se hloupost v souvislosti s těmito postavami nedá spojovat. Třetí takovým citelnějším rozdílem tak je ještě postava obrů, která se v českých postavách vyskytuje mnohem častěji než v ukrajinských (z pohádek, které jsem měla celkově k dispozici, tedy ne jen z těchto třiceti šesti, jsem se s postavou obra setkala opravdu pouze v jedné ukrajinské pohádce).

Ale samozřejmě kromě těchto pár rozdílů nejdeme po srovnání mnoho společného. Nejsou to jen pohádkové formule a pohádková prostředí, ale i ve srovnání postav, konfliktů a motivací jednání hrdinů nacházíme mnoho společných rysů (motivací starších bratrů je shodně buďto hanba, nebo strach z otce; souboje vznikají proto, že jde hrdina osvobodit princeznu, nebo otec dá syna do služby čarodějovi; pomocníci hrdinů jsou nejen shodní, ale dokonce jsou shodné i některé pohádky; postavu hrdinky-sestry nacházíme v české a ukrajinské pohádce, které jsou si navzájem velmi podobné, s trochou nadsázky i stejné; hrdinové shodně putují hustým temným lesem a ocitají se u červeného nebo černého moře). A shod je samozřejmě celá další řada.

Nakonec tedy v porovnání se shodami v kouzelných pohádkách, jsou tyto rozdíly zanedbatelné (z hlediska procentuálního srovnání společných a rozdílných rysů českých a ukrajinských kouzelných pohádek).

Musím také přiznat, že postavy ukrajinských pohádek jsou mi sympatičtější a jeví se mi jako důmyslnější. Přesto, že typy postav jsou více méně shodné (jak můžeme i vidět v jednotlivých kapitolách postav), v ukrajinských postavách panuje jednota, harmonie a lad, a

přesto by se nedalo tvrdit, že jsou tyto postavy fádní. Jsou jiné, netypické a pestré, například: postava Ocha, nesmrtelného Kostěje, postava dračice v pohádce *Jajce-rajce* nebo postava krále potvor v pohádce *Ivan-mužčyj syn*. S takovými postavami se v českých pohádkách nesetkáme. Oproti tomu u českých postav nacházíme lepší vnější popis, který mi u mnohých ukrajinských postav chybí.

Резюме

Чарівні казки у чесько – українському порівнянні

Луція Долежелова

Що таке поняття казка? Це епічний твір народної словесності, у якому відображене уявлення первісних людей про навколишній світ.[60] В основі композиції лежить протиборство між добром і злом, що завершується перемогою добра. У казці простір і час мають своєрідне відображення. Ніколи детально не описується житло, оточення, природа. У казкових постатей є загальні риси. Вони ідеалізовані, звеличувані та гіперболізовані. Завжди у них панує антагонізм: одна постать є постійним вираженням добра, інша - вираженням зла. Казка - це своєрідний жанр народної товрчості, який несе у собі уявлення та бажання певної нації. Вона займає важливе місце у фольклорі усіх народів.

Чому я пишу про казки? Вони мене завжди цікавили, їх фантастичність, цікаві постаті (передусім у чарівних казках), цікаві конфлікти. Вони уособлюють те, що нас супроводжувало нашим дитинством. У них ми вперше зустрілися з моральним повчанням, яке ми могли зрозуміти алегорично. Кожний з радістю повертається до них – читає їх своїм дітям (і знову сам собі). Потім читають діти своїм батькам, і коли ми постаріємо, то нам читатимуть казки наші внуки. Це такий кругообіг. На кожному етапі життя ми зустрічаємося з казкою. Другим мотивом була для мене відсутність матеріалу. Чеський матеріал для дослідження казок важко знайти, тому що у нас немає таких книжок, як наприклад, *Українська народна казка* Лідії Дунаєвської, яка займається у цій книзі тільки казкою. Крім того, багато матеріалу, який я використала у своїй праці, я знайшла у Львові. У нас є мало матеріалу для аналізу жанру казки. Я хотіла зробити хоч невеликий внесок у цю проблематику. У цій праці була потрібна транслітерація, тому що вона написана чеською мовою, тому я українські назви транслітерувала, а орігінальні назви будуть наведені у виносках.

У моїй бакаларській праці здійснюється порівняння чеських та українських казок. Метою бакаларської праці є дослідження, на основі якого можна було б зробити висновок про те, що казки цих двох народів загалом дуже подібні, скажімо, однакові. Я порівнювала тільки один з трьох типів казок, і це чарівні казки. Ще є два типи : казки про тварини та побутові (соціально-побутові) казки. Для порівняння я вибрала

[60] Радишевська, М. та кол.: Новий довідник. Київ 2008, Казка, с. 458 – 460.

сімнадцять українських чарівних казок та вісімнадцять чеських чарівних казок. Список казок є зазначений у частині **Список казок**.

Теоретичну основу у мене творять такі книги як *Українська народна казка* Лідії Дунаєвської, *Морфологія казки* В. Проппа та чеська книга *Návraty a proměny* Heleny Šmahelové.

Найважливішими у казках є їх постаті. У моїй праці їм надано найбілше уваги. Ці постаті описані загалом на тридцяти сторінках. Потім я писала і про інші елементи казок, наприклад, закінчення казок, середовище казок та інші елементи, які можуть служити для порівняння. За шаблоном Лідії Дунаєвської я поділила казкові постаті на три групи. Першу найцікавішу групу творять „злотворці“. До цієї групи належать постаті змія, ворожбита та відьми, велета, обманщика, старших братів та злих царів або королів. Найбільшою групою є група під назвою Змій. Це дуже цікава постать. Він відображений у багатьох казках. Другим типом є „добротворці“, які поділені також на кілька підгруп: 1) „дурний“ Ян та „дурний“ Іван 2) наймолодші сині 3) сестри. Добротворці для мене не такі цікаві, як інші групи казкових постатей, тому що вони, на мою думку, однакові у всіх казках, незалежно від того чи вони у казках чеських або українських. Це не було для мене цікавим. Цікавішою є остання група „помічники добротворців“. Також ця група поділяється на кілька підгруп: 1) тварини 2) відьми та ворожбити 3) інші помічники. Та ще оці підгрупи можна поділити на ще менші та конкретніші підгрупи. Група „**тварини“** поділена ще на такі пари: вовк – лисиця, трійця тварин та гайворонів, воронів і круків. Ця група помічників дуже складна і важко було їх порівняти. На основі порівняння можна вважати, що „помічники“ у чеських та українських казках дуже подібні. А також я знайшла декілька цікавих відмінностей. Лідія Дунаєвська у книзі *Українська народна казка* виокремлює ще один тип - постать знедоленних. Я цей тип не виділяю в окрему групу, тому що я думаю, що вони не цікаві для порівняння. Вони можуть бути відразу також „помічниками“ і тоді будуть виділені у відповідні групи. Знедоленим може бути хлопець або царівна, незалежно від того чи вони знаходяться в українських або чеських казках.

Я наведу декілька прикладів про мої порівняння. Я зібрала усі „мої“[61] казки, вибрала з них такі, де з’являються, наприклад, постаті зміїв. Потім зробила порівняння цього матеріалу. Я звертала увагу на такі явища, як опис казкової постаті змія у чеських та українських казках, потім на функцію, яку ці постаті виконують у казках, та далі я

[61] Під словом „мої“ я маю на увазі такі казки, які я вибрала з усіх мною досліджуваних.

шукала відмінні риси були які у різних казках. Далі я пояснила причину таких відмінностей. Після характеристики кожної групи, я підсумувала всі дослідження кількома реченнями. У результаті порівняння постаті „змія“ можу сказати, що чеський змій краще описаний, ніж український (у нього завжди багато голів, кров їх отруйна, у них виходить полум'я з пащі). Їх можна знищити відсіченням усіх голів – це функція „добротворців“. В українських казках краще описаний двобій „добротворця“ зі „змієм“. Функція „зміїв“ однакова – вони ув′язнюють усе місто та вимагають у жертву людину (найчастіше через місяць). Останньою має бути єдина дочка царя або короля. У такому порівнянні вживаю цитати.

Найцікавішим у групі „добротворців“ було порівняння „дурних“ Янів та „дурних“ Іванів. Чеський „дурний“ Ян виступає як дурень. Краще сказано, усі думають, що він справді дурень. Український „дурний“ Іван не виступає в усіх казках як дурень. У декількох казках не можна нічого сказати про дурність або дурня. Це важлива різниця між українською та чеською постатями. У подібний спосіб я порівнюю всі постаті.

Усе це написано у практичній частині моєї праці. А праця поділяється фактично на дві частини – теоретичну та практичну. У теоретичній частині я писала про те, що є казка, які типи можна розрізняти, потім ще детальніше я описала ці типи. Також я трохи згадала про історію казок, про їхнє збирання та про казкарів. У цій частині я також детально описувала чарівні казки – їх характерні риси та постаті.

Казки можна поділити на три типи – чарівні казки, казки про тварин та соціально – побутові казки. Кожний тип особливий та у нього є свої характерні властивості. Наприклад, казки про тварини. Для них є характерним те, що там виступають у ролях злотворців та добротворців тварини, на відміну від чарівних казок, де тварини є „помічниками“ і не виступають у ролі „добротворців“. У них можна виділити чинники, визначаючи стиль цього жанру. Першим чинником є алегоричність та сатирична гармонія, другим - повчальна функція. У соціально – побутових казках добротворцем виступає звичайна людина (бідний селянин, солдат, робітник, ремісник) або уособлені Смерть, Щастя, Бідність та інші. Конфлікт тут соціальний. У ньому такі образи: кривда і правда, гноблений та пан (піп), солдат і цар, та інші. У них критикується жорстокість, неправда, заздрість та підступність. На мою думку, вони є найцікавішими казками для дослідників.

Чарівні казки зовсім інші, ніж оці два названі типи. У них з'являються також тварини і бідні люди, як в попередніх типах. А тварини є тут тільки помічниками. Наприклад, „помічником“ є вовк (у казках *Як залізний вовк королевича з королівною*

одружив, *Pták Ohnivák a vlk*, *Živá voda*), ведмідь, лев, собака та інші. Бідні люди також можуть бути добротворцями, але конфлікт не відбувається на соціальній основі, як у соціально – побутових казках, але між злотворцями, які є фантастичними персонами (змій, ворожбит, велет). Між ними проходить двобій, у якому добротворець перемагає злотворця. Чарівні казки є одним з найстарших і найтиповіших зразків казок. Усі дії чарівної казки основані на чаруванні та фантастиці (на відміну від казок про тварини і соціально – побутових казок).

Цікавими є також теорії про виникнення казок. Про це також написано у теоретичній частині. Розрізняються чотири теорії: міфологічна, міграційна, антропологічна й історично - географічна. Після порівняння чеських та українських казок, я долучаюся до історично – географічної теорії.

У теоретичній частині я також пишу про будову казок. Найтиповіша композиція казок така: експозиція, зав'язка та розв'язка. Експозиція або початок - це найважливіше у казці. У ній ми дізнаємося про проблематику казки, відкриваються нам місце дії, обставини, за яких дії будуть далі розвиватися. Також у ній дістанемо першу інформацію про добротворця, і загалом про постаті. Показані тут їх основні властивості та риси поведінки.

Наслідує зав'язка, яка представляє таку частину казки, де дія починає розвиватися. Тут приходить кофлікт між постаттями. Найчастіше тут відбувається конфлікт між добротворцями та злотворцями. У зав'язці, на відміну від експозиції, де переважає звичайне оповідання, частіше вживаються діалоги. Зв'язка прямує до кульмінації та потім до розв'язки. У розв'язці вирішується подальша доля постаті.

Ще перед порівнянням казок у мене виявилися такі проблеми, які було потрібно розв'язати. Першою проблемою було визначення типу чеських чарівних казок, тому що у нас немає відокремлених чарівних казкок, казкок про тварин та соціально – побутових казкок. Я це чинила за вказівками В. Проппа (*Морфологія казки*). Другою проблемою, яку було потрібно розв'язати, було вживання або невживання перекладу українських казок. Переклади українських казок знаходяться у книзі *Zlatý střevíček*, і мені не сподобалися тому, що вони були надто стилізовані. Та третьою проблемою, краще сказати – цікавою особливістю, було пізнання того, що українські та моравські казки є дуже схожі між собою (нагадують казки з регіону центральної Чехії). Тому я вибрала для порівняння більше моравських казок.

Яке тоді моє дослідження? Думаю, що чеські та українські казки дуже подібні, принаймні в основних пунктах: конфліктах, функціях постатей і їх виборі. Для мене

українські постаті кращі - у них гармонія та єдність, вони барвисті. У чеських казках та їх постатях відчуваємо дуже реалістичний підхід. Казкарі мовби боялися дати волю фантазії. Як бачимо у практичній частині, в українських та чеських казках з'являються дуже подібні і також однакові постаті. Найкраще це видно на прикладі зображення постатей „помічників", де й ім'я „помічників" казкарі створювали одинаково – метафорично. Наприклад, у казці *Летючий корабель* добротворець зустрічає на дорозі товаришів, які називаються Об'їдайло, Слухало обо Обпивайло („Та перед вами ж цілісіньке озеро, чому ви не п'єте','Е, що тут цієї води! Мені й на один ковток не стане.' (Українські народні казки, с. 197") та у чеській казці *Dlouhý, Široký a Bystrozraký* добротворець теж зустрічає таких самих помічників.

Anotace

Příjmení a jméno: Lucie Doleželová

Název fakulty a katedry: filozofická fakulta, katedra slavistiky

Název bakalářské práce: Kouzelné pohádky v česko-ukrajinském srovnání

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Uljana Kholod, Ph.D.

Počet znaků: 113 168

Počet příloh: 1

Počet titulů použité literatury: 28

Klíčová slova: kouzelné pohádky, postavy, srovnání, typy pohádek

Charakteristika bakalářské práce: Bakalářská práce je zaměřena na komparatistiku kouzelných pohádek českých a ukrajinským. Cílem je dokázat jejich shodnost. Srovnávají se především pohádkové postavy, které jsou základem pohádek. Teoretická část je věnována historii pohádek, charakteristice a rozdělení pohádek na tři základní typy. U těchto typů jsou pak uvedeny krátké charakteristiky

Literatura

1) Березовський, І. П.: Мудрий оповідач. Наукова думка, Київ 1969, s. 253.
2) Березовський, І. П.: Українські казки і східнослов'янська народна оповідальна традиція. Народна творчисть та етнографія, č. 5, 1974, s. 36 – 43.
3) Бащук, Ф. Т.: Про художні особливості української народної казки. Народна творчисть та етнографія, č. 1, 1966, s. 78 – 81.
4) Бойка, Б. Г.: Скраби мудрості. Київ 1966, Радянська школа, с. 155.
5) Дей, О. І.: Соціально – побутова казка. Київ 1978, Дніпро, с. 284.
6) Дунаєвська, Л. Ф.: Українська народна казка. Київ 2006, s. 126.
7) Динаєвська, Л. Ф.: Українські народні казки. Видавець, Київ 1992, s. 95.
8) Нечволода, З. В.: Українські народні казки. Донецьк 2001, БКФ „БАО", с. 287.
9) Попов, А. М.: Українські народні казки, легенди, анекдоти. Державне видавництво художньої літератури, Київ 1957, s. 542.
10) Радишевська, М.: Новий довідник. Київ 2008, Казка, с. 447 – 463.
11) Хланта, І. В: Принципи класіфікації і наукового видання соціально-побутових казок. Народна творчисть та етнографія,1975, č. 5, s. 54 – 63.
12) Хланта, І. В.: Особливості східнослов'янської соціально – побутової казки. Народна творчисть та етнографія, č. 4, 1974, s. 68 – 73.
13) Хмелівська, О. М.: Скрабі мудрості. Радянска школа, Київ 1966, s. 218.
14) Юзвенко, В. А.: Жанрові особливості поетичної системи слов'янської фантастичної казки. Народна творчисть та етнографія, č. 1, 1978, s. 22 – 32.
15) Čeňková, J.: Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury. Praha 2006, Portál, s. 171.
16) Čmejrková, S. – Daneš, F. – Světlá, J.: Jak napsat odborný text. Leda, Praha 1999, s. 255.
17) Dovřák, K.: Nejstarší české pohádky. Argo, Praha 2001, s. 9 – 19.
18) Erben, K. J.: České pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1958, s. 169.
19) Genčiová, M.: Literatura pro děti a mládež. SPN, Praha 1984, s. 253.
20) Gusev, V. J.: Estetika Folklóru. Praha 1978, Odeon, 373.
21) Horák, J.: Český Honza. Praha 2005, Knižní klub, s. 293.

22) Horálek, K.: Pohádkoslovné studie. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1964, s. 197.
23) Kulda, M. B.: Moravské národní pohádky. Velehrad, Olomouc 1949, s. 187.
24) Šmahelová, H.: Návraty a proměny. Praha 1989, Albatros, s. 232.
25) Propp, V. J.: Morfologie pohádky a jiné studie. H&H, Vimperk 1999, s. 362.
26) Sirovátka, O.: Plný pytel pohádek. Praha 1978, Albatros, s. 308.
27) Vlašín, Š.: Slovník literární teorie. Praha 1984, Československý spisovatel, s. 465.
28) Zilynská, L. Zlatý střevíček. Praha 1970, Lidové nakladatelství, s. 246.

České pohádky

Beneš, M. K.: Moravské pohádky. Olomouc 1949, Velehrad, s. 187.

1) Chlapec a drak
2) O třech holubicích
3) Černokněžník nad černokněžníka
4) O chovanci královském
5) Bubeník a zakleté princezny
6) O dvou krkavcích
7) Kupcův syn

Erben, K. J.: České pohádky. Praha 1958, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, s. 169.

8) Dlouhý, Široký a Bystrozraký
9) Živá voda
10) Pták Ohnivák a liška Ryška
11) Tři zlaté vlasy děda – Vševěda
12) Dvojčata
13) Drak dvanáctihlavý

Horák, J.: Český Honza. Praha 2005, Knižní klub, s. 293.

14) Honzíček Zlatohlávek
15) Honza a tři zakleté princezny
16) Honza králem

Sirovátka, O.: Plný pytel pohádek. Praha 1978, Albatros, s. 308.

17) Jak krejčí dostal princeznu
18) Jedenáct draků a černá paní

Ukrajinské pohádky

Нечволода, З. В: Українські народні казки. Донецьк 2001, БКФ „БАО“, с. 287.

19) Дівчина – тростинка
20) Казка про Бову Королевіча
21) Казка про Івана
22) Казак про Кощія безсмертного, як його убили Іван – царевич і Булат – молодець
23) Кирило Кожум'яка
24) Молодильна вода

Українські народні казки:

25) Котигорошко
26) Царівна – жаба
27) Яйце – райце
28) Як Іванко – дурень з королівною одружився
29) Летючий корабель

Войка, В.Г: Скраби мудрості. Київ 1966, Радянська школа, с. 155.

30) Про сімох братів – гайворонів і їх сестру

31) Як залізний вовк королевіча з королівною одружив
32) Ох
33) Іван – богатир
34) Про Оха – чудотворця
35) Іван - мужчий син

Kindlerová R.: Pomsta Oleksy Dovbuše. Praha 2004, Argo, s. 221.
36) Pták Ohnivák a vlk

Přílohy

Překládané texty:

1) „От і почали вони биться – аж земля гуде.“, „А він його булавою як улупить, то так і вжене в землю. А змій як вогонь горить – так йому жарко, і поки збірає до Дніпра, щоб напитися, та вскочить у воду ...“, „Бились – бились – аж курить, аж іскри скачуть.“, „... а під ним земля тільки стогне. (Українські народні казки, 2001:113)“. – str. 24

2) „А, - каже – людський дух пахне! А що хлопці: битися прийшли чи миритися? (Українькі народні казки, с.73) – str. 24

3) „Мене украла від батьків зла відьма. Хотіла, щоб я віддалася за її сина – велетня. Я не хотіла і втекла, сховалася в цій трощі. Відьма мене знайшла і обернула в тростинку. (Українські народні казки, 2001:7)“ – str. 29

4) „Баба – найстарша відьма. Вночі до неї злітаються вці нечисті сили і радяться, як мають людям шкодити. Сьогодні теж зберуть на збіговиско. (Українські народні казки, 2001:9)“ – str. 29

5) „… батько й каже: ‘Притомився я, - сяду, одпочину трохи.’ От сідає на пеньок та: ‘Ох! Як же я втомився!’ каже. Тільки це сказав, аж з того пенька – де не взявся – вилазить такий маленький дідок, сам зморщений, а борода зелена аж по коліна (Скрабі мудрості, 1966:103)“ – str. 30

6) „Господар – велет прокинеться і вб’є тебе одразу. Він сильніший від цієї гори! (Українські народні казки, 2001:13)“. – str. 32